

М

Л

ПЕРЛИНИ СВІТОВОЇ ЛІРИКИ

М. Ю. ЛЕРМОНТОВ

М. Ю. ЛЕРМОНТОВ

ЛІРИКА

ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО» КИЇВ — 1966

**Р1
Л49**

Переклад з російської

КИЕВСКАЯ КНИЖНАЯ Ф-КА «ОКТЯБРЬ»

ПОЕТ БОРОТЬБИ І ВОЛІ*

XIX століття в історії російської літератури — це час, коли одна по одній виникають на її обрії велетенські постаті, що титанічним змахом крил виносять її на найвище узгір'я в світі. Це пора, коли приходять Пушкін, Грибоедов, Гоголь, Лермонтов, а вслід за ними чується могутня хода Некрасова, Толстого, Тургенева, Щедрина, Островського, готуючи путь Чехову і Горькому, з яких останній відкриває браму в нову — соціалістичну еру.

І в цьому прекрасному сузір'ї імен, що не має рівних собі в світі, особливо вражає наше око неймовірною блискавичністю свого льоту, своїм колосальним по значенню творчим доробком, здійсненим на протязі дуже короткого часу, той поет, що впав, як і Пушкін, від кулі царського слуги, не дійшовши, може, й половини свого зросту,— Михайло Юрійович Лермонтов.

Поетичний таланти Лермонтова розгорнувся за юних, навіть отрочих його літ. Справедливо казав він про себе: «Я рано почав...» Хлопцем, на 15 році життя, він написав таку довершену річ, як «Поет» («Коли Рафаель у натхненні»). До

* Стаття подається зі скороченнями.

юнацьких його віршів видавці, за ознакою віку, відносять такі шедеври, як «Російська мелодія» («Уявою я інший світ створив...»), «Могила бійця», «Ангел», «Два велетні» («В шапці з золота тяжкого»), «Жебрак» («Стояв біля святих воріт...»), нарешті — «Парус». А ця ж остання річ — одна з найвищих точок лермонтовської лірики, вірш, який можна було б поставити епіграфом до всієї його творчості.

Далекоглядні й розумні сучасники поета швидко розгадали в ньому пушкінського наступника. І це не тільки тому, що нікому, власне, доти не відомий юнак єдиний в Росії озвався гнівним, як вічовий дзвін, віршем проти убивць Пушкіна, очолюваних царем Миколою І, що й дало привід Герценові заявити: «Пістолетний постріл, що убив Пушкіна, розбудив Лермонтова». Не тільки тому, — а й тому, що в ньому швидко вгадано великого, геніального поета, речника своєї доби й свого покоління, яким для своєї доби й для свого покоління був Пушкін. Разом з тим уже Белінський — перший, хто зрозумів і визначив усю велич Лермонтова, гукнувши після побачення з ним один на один: «Глибокий і могутній дух! О, це буде поет з Івана Великого!» — уже Белінський, кажу, підкреслив цілковиту творчу самостійність Лермонтова, індивідуальну неподібність його до Пушкіна, як і ні до кого з інших поетів. Цю саму думку розвинув потім Черни-

шевський, загостривши її, може, й не зовсім справедливо: «Він (Лермонтов) дуже скоро звільнився від зовнішнього наслідування Пушкіна і став найоригінальнішим з усіх поетів, що були у нас до нього, не виключаючи і Пушкіна».

Я назвав Лермонтова речником своєї доби й свого покоління. Яка ж це доба? Миколаївська. Яке покоління? Подекабристське. «Він цілком належав до нашого покоління»,— сказав Герцен. А Чернишевський далі уточнив: Лермонтов самостійними своїми симпатіями належав до нового (тобто революційно-демократичного.—*М. Р.*) напряму, і тільки тому, що кінець життя прожив на Кавказі, не міг розділити дружніх розмов Белінського і його друзів».

Герцен, Белінський, Чернишевський, Добролюбов одноставно сходились на тому, що Лермонтов передовсім був поетом-громадянином, поетом, що закликав до дії, до боротьби, поетом волі в вольності. А пізніше ліберально-буржуазна і консервативна критика перетворила Лермонтова на співця самотності, презирства до людей, відлюдності, зненависті до життя і т. д... Символіст і декадент, потім білоемігрант, ворог радянського народу, Мережковський назвав свою книжку про Лермонтова — «Поэт сверхчеловечества», примушуючи таким способом великого поета подати руку проповідникові людиноненависництва, пророкові фашизму — Фрідріхові

Ніцше! «Самотність» і «відлюдність» Лермонтова — легенда, до створення якої, правда, спричинився значною мірою він сам. Насправді, як ми знаємо, поет мав чимало щирих і сердечних друзів, як-то: Столипін («Монго»), Дурнов («друг, якого донині люблю і поважаю»), С. Раєвський, Шеншин (якому Лермонтов присвятив поему «Останній син вольності»), декабрист Одовський, пам'яті якого присвячений один із найглибших і найтепліших віршів великого поета. У 1839 році автор «Демона» був у Петербурзі членом волелюбного «гуртка шістнадцяти». Коли його (1840 р.) вислано на Кавказ, то *весь гурток* поїхав за ним. «Нікому руку подати, як горе у душу прилине» — це, по-перше, сказано було несправедливо, а по-друге, — свідчило про те, що поет *не хотів* бути самотійним, що він прагнув подати *комусь руку*. Є свідчення, що, довідавшись про приїзд майбутнього свого вбивці Мартинова, Лермонтов з дитячою радістю вигукнув: «Мартишка приїхав!» Лермонтов *любив людей*, хоч іноді й таївся з цим.

Особливо багато наголошувало на песимізмі, на мотивах розпачу, на гіркоті в поезії Лермонтова. До речі, про гіркоту. Сам Лермонтов у передмові до свого роману «Герой нашого часу» кинув цікаве зауваження: «Доволі людей годували ласощами; у них від цього зіпсувався шлунок; потрібні гіркі ліки, їдкі істини».

А лермонтовський розпач має своїм джерелом не особисті переживання поетові — хоч було у власному його житті чимало тяжкого, що могло підсилювати цей пастрій,— а те, про що говорить Герцен у книжці «Розвиток революційних ідей в Росії»: атмосфера, з якої втік Герцен за кордон, атмосфера, в якій задихався автор «Мцирі» і «Демона»,— миколаївська Росія.

Вбивчими рисами малює цю страшну добу з її олов'янооким, бездушним царем-унтером, з її чиновниками й сановниками, з її жандармами, з її Бекендорфом автор «Былого и дум». Український читач побачив цю миколаївську Росію безпощадними фарбами намальованою в поемі Шевченка «Сон». Це про неї, що згубила з світу Пушкіна, Лермонтова, Полежаєва, що мучила на засланні Шевченка, що самий початок свій ознаменувала повішенням п'яťох декабристів і висланням у глибочінь сибірських руд кращих тогочасних людей, це про неї, що топтала ногами кожную вільну думку, кожне вільне слово, що каменем нестерпним гнітила і прагнула муштрою обернути солдатів на безсловесні машини, це про неї, жандарма Європи, сказав Герцен: «Коли подивишся на офіційну Росію, душу охоплює тільки відчай». І це власне був той «відчай», той розпач, та мука, що напували отрутою гнівні й грізні рядки Лермонтова.

Прощай, немытая Росіє,
Земля рабів, земля вельмож,
І ви, мундири голубії,
І люд, покірний їм, також.

Я далі говоритиму про патріотизм Лермонтова, тут хочу тільки сказати, що наведені рядки свідчать саме про гарячу любов поета до Росії, таку саме любов, яка навіяла Франкові слова про Україну: «Я ж не люблю її з надмірної любові». Царську Росію ненавидів Лермонтов, бо всім серцем любив російський народ.

Лермонтов не бачив, не міг бачити — через умови свого виховання і оточення — живих, революційних, прихованих сил у народі, що ніколи і ні за яких умов не могли погаснути — недарма ж друг його, декабрист Одоєвський, вигукнув: «Из искры возгорится пламя» — слова, що стали потім за епіграфом ленінської «Искры». Не бачив, не міг бачити, бо був, як і декабристи, як і Герцен, «страшенно далекий від народу» (вислів В. І. Леніна), — і через те говорив він з таким глибоким сумом: «Печально я дивлюсь на наше покоління...» Але цікаво згадати слова Белінського саме про песимізм Лермонтова: «Я з ним сперечався, і мені відродно було бачити в його розумному, холодному і озлобленому погляді на життя і людей зерна глибокої віри в достоїнство того й іншого...» Хто зна, що виростало б із тих «зерен», коли б не куля Мартинова! Але і в тому,

що залишив нам поет, бачимо ми передовсім світлу жадобу красивого, вільного, безмежного життя, що раз у раз пробивається з-під попелу зневіри. Доказів тому багато, доказом тому є й дві найзначніші поеми Лермонтова, над якими в різних варіантах працював поет протягом майже всього свого творчого життя,— «Мцирі» й «Демон».

Ми знаємо, якою палкою любов'ю любив свою батьківщину Лермонтов. Він називав любов цю «дивною». Так і починається його знаменитий вірш «Вітчизна»:

Люблю вітчизну я, та дивною любов'ю!

Добролюбов наводить кінець цього вірша:

Люблю на возі мчать я битими шляхами
І, тіні поглядом проймаючи нічні,
Спочинку прагнучи, стрічати над полями
Далекі, трепетні сумних осель огні.
Люблю димок на стернях сивий,
Ночівлю валки у степу
І на горбі рудім край ниви
Беріз білючих юрбу.
Весь повний дивної відроди,
Я бачу тік серед левад,
Солом'яну покрівлю хати
І різьблених віконниць ряд.
І в свято, вечором росистим,
До сну дивитись я хотів
На танці з гупанням і свистом
Під гомін п'яних мужиків.

З цього приводу великий критик зазначає: «Повнішого вияву чистої любові до народу, гуманні-

шого погляду на його життя не можна і вимагати від російського поета». Цілком підписуючись під цими словами, які стверджують той, як б сказав, демократичний патріотизм, що виявив тут Лермонтов, демократичний патріотизм, що паростки його ми бачили й у Пушкіна, що широко розрісся у Толстого і безмежним морем розлився в радянській літературі, де іншого патріотизму не може й бути, додаю: який російський пейзаж! Яке це національне! І який винятковий дар перевтілення, яку пошану до іншої народності треба було мати, щоб дати такий опис грузинського селища, як той, що його вкладає в уста своєму Мцирі Лермонтов!

Патріотизм — одна з основних рис у світогляді Лермонтова. Саме ним, саме патріотизмом, пояснюються і наведені раніше рядки про «немиту Росію», і юнацькі (1829 р.) «Скарги турка», в яких тільки сліпий міг недобачити нарікань росіянина-патріота на миколаївську Росію. «Дивна любов» до вітчизни навівала поетові думи про найвище призначення людини:

Блискучу виконавши тризну,
Щоб освятить твій гордий прах,
Нащадок пізній у сльозах
Промовить: «Він любив вітчизну».

Більшої похвали громадянинові, ніж «Він любив вітчизну», Лермонтов не знав,— і, власне, цю похвалу хочеться застосувати до нього самого.

Лермонтова зображують звичайно холодним, замкненим, розчарованим, відлюдним і т. д. Таке враження він справляв і дійсно: він не любив розкривати свою душу. Тонкий спостерігач, Іван Сергійович Тургенєв бачив Лермонтова тільки раз у житті — і підмітив, що «холод», «байдужість» Лермонтов «напускав» на себе. «І дорого ж він поплатився за них! — проникливо додав автор «Батьків і дітей». Одначе і він, Тургенєв, бачив у Лермонтові «зловісне і трагічне», бачив «похмуру і недобру силу» і тільки здогадувався, що у поета «одна маска змінювалася другою». Проте Тургенєву — одному з дуже небагатьох сучасників — далось спостерегти, що важкий погляд його великих і нерухомо-темних очей дивно не гармоніював з виразом майже дитячоніжних і випнутих губ». Ніжність Лермонтова мало хто розумів. Розумів її, звичайно, неперевершено проникливий Белінський. Згадаймо знамените «Дитині»:

Весь повен спогадів про юності горіння,
Таємних радощів таємного тремтіння,
Усе дивлюсь, дитя, я на красу твою...
О, якби знало ти, як я тебе люблю!
Не може юний сміх мене не хвилювати,
І кудрі золоті, і бистрі оченята,
І голосок дзвінкий! — Чи правда? Всюди чуть:
На неї схожий ти... Минулось, не вернуть!
Змінили як її ці роки нещасливі,
У серці образ той лиш мрії незрадливі

Ще бержуть: це полум'я ясне
Її очей... А ти, чи любиш ти мене?
Чи, може, ніжність ця непрошена дратує?
Як оченята ці так часто я цілую,
Боюсь ланити я сльозами обпекти...
Дивись, не говори ані про мене ти,
Ні про печаль мою... Чи гнів, чи хвилювання
Дитяче викличе у ній оповідання...
Мені ж усе скажи. Коли в вечірній млі
З ясною думою на схиленім чолі
Дитячі молитви тобі вона шептала,
І в знак хреста тобі персти твої складала,
І ти знайомі всі та рідні імена
Повторював услід,— скажи, тебе вона
Чи ні за кого більш молитись не навчала?
Можливо, бліднучи, ледь чутно вимовляла
Імення, про яке забув ти, любий мій...
Не згадуй більш його! Що ймення? Звук пустий!
Хай буде тайною для тебе марне слово!
Але якщо колись від неї випадково
Почуєш ти його,— дитячі дні весни
Згадай, і це ім'я, дитя, не прокляни!

Це — та сама висота й чистота морального почуття, що продиктувала Пушкіну «Я вас любив», а Шевченкові — «Ой люлі, люлі, моя дитино...». Останній вірш особливо близький до процитованого лермонтовського.

І саме цією ж чистотою, білосніжною ніжністю дишуть слова Мцирі про його сестер —

Проміння їх очей ясних,
Солодкі звуки їхніх слів
Та ніжний колисковий спів...

Звичайно, перед «красунями городськими», коли торкалися поетових рук їх «давно безтрепетні руки», не міг сказати цих ніжних, як воркотіння голуба, слів суворий, замкнений, «відлюдний» Лермонтов!

Найвиразніший символ лермонтовського неспокою, лермонтовського прагнення бурі — його «Парус».

«А він, бентежний, просить бурі,
Немов у бурях спокій є».

Бували, правда, хвилини, коли поет мріяв саме про спокій. В одну з таких хвилин народилась знаменита поезія «Коли хвилюється злотоколоса нива», де автор заявляє: «І щастя можу я збагнути на землі»,— що, розуміється, знімає з нього звинувачення в безпросвітному песимізмі. Бували хвилини, коли автор «Мцирі» простягав руки до простого, безхмарного, пушкінського «ясного небосхилу».

Любив і я літа колишні,
В невинній простоті своїй
Природи бурі лиховтішні,
Жаги палкої буревій.

Та їх потворною красою
Недовго серце я втішав
І дику мову неспокою
Збагнув до дна і занедбав.

Все більше — пристрастям на зміну —
Люблю в свої дозрілі дні
Уранці сонячну годину,
Смерком розмову в тишині.

Лермонтов не раз протиставляв мирну природу людині, що скрізь приносить насильство і руйнацію. Досить згадати «Три пальми» і «Я випадково вас тривожу» («Валерік»). Цей нібито «співець гордості», «самотник» і «відлюдник» навіть у час найбільшого свого захоплення демонізмом і байронізмом, і саме в програмному «демонічному вірші юних літ, що так і зветься «Мій демон»,— писав:

Усе лихе — його стихія,
Ширяючи між бур і злив;
Він любить грізні вітровії,
І піну рік, і шум гаїв.

Хіба не стоїть останній рядок у гострій суперечності до «всього лихого»? Хіба не говорить він про величезну любов поета до живого життя? Ця любов була безмежна, з неї виникла надзвичайна поезія «Любов мерця», де мрець з «того світу» звертається до коханої:

Що влади божої блищання,
Що рай святий?
Туди я взяв земні жадання
І пал земний.

І якщо мрії про мир, спокій, злагоду, безхмарність бували тільки хвилинами в житті Лермонтова, то земні пристрасті характеризують усе його життя і всю його поезію. Він заздрив хмарам («вечно холодные, вечно свободные...»), заздрив птицям («зачем я не птица, не ворон степной...»), бо від усього свого неспокійного, бентежного серця прагнув волі і повноти життя. Повноти життя шукав утікач Мцирі, на внутрішній спорідненості якого з Лермонтовим я настоюю,— повноти і краси!

В міжгір'ї там потік струмі
Був неглибокий, та шумів;
Туди, на золотий пісок,
Я йшов опівдні; ластівок
Я стежив літ над бистрецем,
Коли вони перед дощем
Торкались хвиль крилом своїм.

А був же такий буржуазний дослідник, що твердив: «Для Мцирі світ ненависний!» Який світ ненависний для Мцирі? Світ келії— як для Лермонтова світ миколаївської казарми! Ненависний нібито був світ для того, хто говорив ченцеві у свій предсмертний час про грузинку, яка йшла по воду з глеком:

Легко йшла з гори,
І довгі закрути чадри
Назад відкинула. І тинь
Злотисту літня гарячінь

І на лице, й на груди їй
Поклала; ніжний тиховій
Од щік та уст її пашів.
Так глиб очей її чорнів,
Таке кохання він таїв,
Що рій палких моїх думок
Збентежився.

Краса й любов... Цього прагнули і Мцирі і Лермонтов усе своє життя — коротке у Мцирі, коротке у Лермонтова, коротке, аж жаль бере за серце, тим більше що короткість життєвого свого шляху якось дивовижно передчував юнак Лермонтов:

Почав я і скінчу зарання.
Не все мій розум завершить.
В моїй душі, як в океані,
Надій розбитих скарб лежить.

І вся поема «Мцирі» освітлена, як стобарвним сяєвом кавказького сходу сонця, все тим же мотивом — мотивом любові до батьківщини, любові, в якій концентрується любов до людини, любов до життя, любов до майбутнього. Мцирі мріє, що його поховають там, біля монастиря, звідки видно Кавказ.

І, може, з гордих верховин
Мені привіт прощальний він
Пришле з холодним вітерцем...
І рідний звук перед кінцем
Ізнов моїх торкнеться вух...

Це вже не тільки пушкінське —

І там, де намогильні сходи,
Хай молоде життя кипить
І цвіт байдужої природи
Красою вічною блищить!

В останніх словах Мцирі можна почути і початок тої мелодії, що громом звучить потім у Шевченка: «Поховайте та вставляйте, кайдани порвите...»

Адже «Мцирі» — передовсім патріотична поема, як Лермонтов передовсім поет-патріот, поет-громадянин. «Рідний звук», який мріє почути Мцирі,— це ж мова поневолених братів, волі яких він же, розуміється, прагнув як власної волі.

Отже, «Мцирі» — не індивідуалістична поема про гордого самотника, а глибоколюдяний твір про палкого патріота, яким був і сам автор.

Над поемою «Демон» працював Лермонтов майже все своє життя, причому в першому ескізі дія мала відбуватися в Іспанії (країні, яка не раз притягала до себе увагу поета), а потім остаточно перенеслась на улюблений поетом Кавказ, на той Кавказ, якому присвячував Лермонтов свої вірші, як живій істоті:

Тобі, Кавказе, владарю землі,
Присвячую я знову вірш недбалий.

Історія текстів «Демона», історія кристалізації останнього варіанта являє, звичайно, великий інтерес для літературознавця. Але вона виходить за межі того завдання, яке я собі поставив. Натомість хочу сказати, що не тільки в поемі «Демон» та в численних підготовчих етюдах до неї, але і в багатьох інших творах великого поета, зокрема в його романі «Герой нашого часу», бачимо ми той самий образ істоти з безмежними силами, яка не має куди їх прикласти — і холодно страждає. Демон і Печорін — рідні брати.

Мцирі очарований світом, закоханий у життя. Демон розчарований у світі, ненавидить життя. У Лермонтові разом жили і Демон, і Мцирі. Хоча «Демона» писав поет майже до останку днів, я, проте, мав підставу гадати, що в ньому дедалі перемагав «Мцирі». І не тільки тому, що він з такою любов'ю намалював у «Герої нашого часу» простодушного, ніяк не демонічного Максима Максимовича, якоюсь мірою родича пушкінського коменданта в «Капітанській дочці», не тільки тому, що, по суті, в образі Печоріна Лермонтов рішуче розвінчував «демонізм», а головним чином тому, що й сама поема «Демон» напоєна «мцирівським началом» — любов'ю до життя з його розкішною красою.

Коли відкинути містичну оболонку поеми, те, що герой її — «дух», то можна визнати, що образ

Демона — один із перших у російській літературі образів «зайвої людини». На протилежність Мцирі, який знав «одної думи власть», Демон — складна натура, мучена протиріччями. Він глибоко нещасний. Це підкреслює автор уже першим епітетом, який прикладає до нього: печальний Демон.

Єдине, що могло наповнити змістом його життя, що могло зігріти його «бесплотную грудь» — жива людська любов, — умерло разом із Тамарою. Йому залишається тільки знову податися в свої безцільні, йому самому не потрібні мандри по зоряних світах, над «грішною землею». Щастя своє він міг знайти тільки на цій «грішній землі» і сам його розтоптав, як уперто топтав своє щастя (разом із щастям близьких йому людей) Печорін. Поема «Демон» — не апофеоз демонізму, а розвінчання його.

Лермонтов — глибоко самотня постать, він не схожий ні на кого, в тому числі й на улюбленого його поета, чию смерть він з такою потрясаючою силою оплакав, — на Пушкіна. Це стосується не тільки його поетичного світогляду, але і його віршової техніки. «Алмазна міцність вірша» — так характеризував його вірш Белінський. Лермонтову властива надзвичайна — далеко більша, ніж у Пушкіна, — розмаїтість метрів, римів, строфічних побудов. Досить згадати такі поезії, як «Русалка», «Я, мать божия,

ныне с молитвою», «Кинжал», «Поэт», «Как небеса, твой взор сияет», «Три пальмы», «Ребенка милого рожденье», «На светские цепи». Думаю, я не помилюсь, коли скажу, що такого метричного і строфічного багатства, як у Лермонтова, не було ні у кого з російських поетів ХІХ століття і що в цьому розумінні є чому повчитись у Михайла Юрійовича і нам, поетам ХХ століття. У високій мірі — не в меншій, гадаю, ніж автор «Мідного вершника», — володів Лермонтов і таємницями звукопису. Згадаймо хоч би кінцівку поезії «Дары Терека»:

И старик * во блеске власти
Встал, могучий, как гроза,
И оделись влагой страсти
Темно-синие глаза.
Он взыграл, веселья полный,
И в объятия свои
Набегающие волны
Принял с ропотом любви.

Це та верховина поетичної музикальності, яка стоїть нарівні з пушкінським закінченням вірша «К морю» («...В леса, в пустыни молчаливы»), з шевченківським «Гармидер, галас, гам у гаї», з «Джинами» Віктора Гюго, з найкращими місцями «Пана Тадеуша» Адама Міцкевича...

Я більше говорив тут про віршовий доробок Лермонтова. Треба, однак, відзначити, що проза

* Каспій.

його, «благоухання», кажучи словом Гоголя, поруч із прозою Пушкіна і досі є високим і непереїденим взірцем. Недарма ж нею, зокрема невеличкою повістю (за тодішньою термінологією) «Тамань», так захоплювався майстер із майстрів — Чехов!

Проминув я тут і питання про місце Лермонтова в історії нашої літератури, про ставлення до нього українських поетів і вплив його на них, не згадав і давніших перекладів з Лермонтова на українську мову. Цілковито визнаю свою вину. Проте гадаю, що це тема окремої — дуже потрібної — роботи.

Колектив українських радянських поетів, що працюють над перекладами творів Лермонтова, виконують почесну роботу. Це — посильна данина пам'яті того, хто томився в мурах миколаївської казарми, хто не бачив, але шукав і прагнув виходу із цієї казарми, хто благородно страждав за себе і за свій народ і хто своєю волелюбною творчістю виправдав вимогу від поета, щоб голос його лунав.

Как колокол на башне вечевой
Во дни торжеств и бед народных!

М. РИЛЬСЬКИЙ

ЛІРИКА

ПОЕТ

Коли Рафаель у натхненні
Мадонни¹ обриси священні
Чудовим пензлем змалював,—
Він, власний зрозумівши геній,
Перед картиною упав!
Та скоро захват цей чудесний
Погас у серці молодім;
В утомі, в роздумі німім
Забув він про вогонь небесний.

Так і поет: лиш забринить
У нього мисль, як він розлить
Готовий душу в звуках ліри,
Чарує світ — і в тишині
Співає у солодкім сні
Про вас, душі його кумири!
Та раптом остигає жар,
Стихає серця хвилювання,
Нема й сліда хистких примар!
Та довго ще первісний чар
Живе,— можливо, до сконання.

ПРОРОЦТВО

Настане час. Росії чорний час,
Коли, царі, впаде корона з вас;
Забуде чернь свою до вас любов,
І за поживу людям буде кров;
Коли дітей, коли невинних жон
Повалений не захистить закон;
Коли чума від купи мертвих тіл
Почне блукати між печальних сіл,
Щоб бідарів хустиною скликать,
І голод буде бідний край терзать,
І заграви відіб'ються в воді,—
Могутній муж появиться тоді,
І ти його пізнаєш, і за мить
Збагнеш, чому булатний ніж блищить
В його руці. І знай: від сліз твоїх,
Від стогону йому лиш буде сміх;
І всім страшний він буде на землі,
Як плащ його, як дума на чолі.

1830

ЕЛЕГІЯ

Котись, котись у піні й шумі,
Бий, хвиле гомінка, у береги нічні.
На скелі я стою в самотині,
Стою над морем у задумі,
Забувши світ, людей і гомін голосів
І не звіряючись уже нікому в сумі.
Ось поблизу намети рибаків:
Між них виблискує огонь яскраво;
Сім'я спокійно там сидить круг казанка,
Під тиху повість старика
Готує на вечерю страву.
Далекий я в душі від щастя їх!
Згадав я шум блискучої столиці,
Безповоротний рій затруйливих утіх.
І що ж? — сльоза пече зіницю,
І жаль мене бере, і у душі сумній
Весь час з'являються загиблі роки хмарні,
І погляд цей, задумливий і гарний,—
Хоч я тверджу весь час: забудь мерщій!
Переді мною він,— і я тверджу все марно!..
О, в цих місцях коли б я народивсь,
Де не живе підступна лицемірність,
Я перед долею багато б завинивсь —
— Тепер нема у неї прав на вірність!
Як жаль того, кому вже принесла

Ряд зморщок молодість для хмурого чола
І, відібравши кращі всі бажання,
Саме засмучене розкаяння дала;
Хто відчував, як я — щоб відчувать страждання,
Хто рано світ пізнав — і у пустельній млі
Покинув, наче я, прах рідної землі
*Для добровільного вигнання!*²

ПІСНЯ БАРДА

Я довго був в чужих краях,
Дружин Дніпра співець старий,
І враз майнуло у думках
У рідний край вернуться свій.
Прийшов і, гуслі взявши в млі,
Колишню пісню заспівав...
Дарма! — князь рідної землі
Під ханську дудку танцював...

В степах, де лізли вороги,
Поніс я голову свою,
І крок топтав мій навкруги
Траву, скривавлену в бою.
І звірі йшли услід боям,
І зграї птахів лісових,
Бо скрізь лежало більше там
Число убитих, ніж живих.

Хто б пісню міг заграть одну?
Несамовитим рухом рук
Сіпнувши, мов живу, струну,
Бувало викликав я звук;
Але так швидко гаснув він!
І якби раб почув оцей
Вмираючий свободи дзвін —
Він не торкнувсь його б ушей!

Враз хтось спитав у леті днів:
«Чого я часто сльози ллю,
Де чоловік так вільно жив?
Кого клену, кого хвалю?..»
Образилась душа моя —
Надій останній рій пропав,
На землю гуслі кинув я
Й ногою мовчки розтоптав.

ЖЕБРАК

Стояв біля святих воріт
З очима, повними благання,
Бідняк — він висох весь і зблід
Від спраги, голоду й страждання.

Шматка лиш хліба він прохав,
І зір являв нестерпну муку,
І камінь хтось тоді поклав
В його худу простерту руку.

Отак молив любові я
У тебе з тугою гіркою,
Так серця кращі почуття
Були обмануті тобою.

1830

ХРЕСТ НА СТРИМЧАКУ

(*Mlle Souchkoff*)³

Я бачив колись на Кавказі стрімчак,
Туди долетіти лиш може коршак,
Та хрест дерев'яний над ним височить,
Гниє від дощу і від бурі тремтить.

Багато відтоді минуло віків,
Як хрест той видніється з дальніх горбів.
І руки його піднялись до хмарин,
Мов їх утопити збирається він.

О, як я молився б і плакав тоді,
Коли б опинився на тій висоті;
А там би кайдани буття розірвав
Та бурі себе побратимом назвав!

1830

Чи пам'ятаєш — ми з тобою
Прощались пізньою порою?
Вечірній постріл прогрімів,
І ми чекали в хвилюванні!..
Проміння гаснуло в смерканні,
Туман над морем посивів;
Луна удару прокотилась
І за безоднею скінчилась.

Після турбот своїх денних
З тобою в мріях зустрічаюсь,
Біля пустельних вод морських
В вечірні постріли вслухаюсь.
Простори темно-голубі
Їх глушать хвилями грізними...
Я плачу, мучуся в журбі!
І вмерти я бажаю з ними.

1830

БАЛАДА

В хатині пізньою порою
Слов'янка молода сидить,
Багряносмугою габою
На небі заграва горить...
Дитя слов'янка колисає
І, колисаючи, співає...

«Не плач, не плач! чи серцем чуєш,
Дитя моє, близьку біду!..
Ну, годі, рано ти сумуєш,
Від тебе я не відійду.
Скоріш я чоловіка втрачу,
Дитя, не плач! і я заплачу!

Твій батько став за честь і бога
До лав бійців проти татар,
Кривавий слід йому дорога,
Його булат горить, мов жар.
Поглянь: там заграва ятріє:
То бій насіння смерті сіє.

Я рада, що збагнуть не в силах
Ти небезпеки, любий мій,
Не плачуть діти на могилах,
І страх кайданів — їм чужий;

Їх шлях — він заздрості достоїн...»
Враз шум — і в двері входить воїн.

В крові волосся, збито лати.
«Збулося!» — крик луна гіркий,—
Збулося! торжествуй, проклятий!..
В неволі край мій дорогий.
Татари билися несито,
Орда взяла, і нас побито».

І він упав — і помирає,
Як жив,— за рідний край бійцем.
Жона дитину піднімає
Над дорогим, блідим лицем:
«Дивись, як умирають, сину,
І помсти вчись, моя дитино!..»

МОГИЛА БІЙЦЯ

Дума

1

Останнім сном він спить давно,
Останнім сном земним,—
Поріс травою горб землі,
Насипаний над ним.

2

З землею вже його волось
Змішалась сивина;
Спадало до плечей воно
За чашею вина;

3

Біліло, наче піна хвиль,
Що в скелі люто б'ють;
Уперше з похололих уст
Розмов його не чуть.

4

І зблідли щоки у мерця;
Обличчя ворогів
Так блідли, коли він з'являвсь
Один між їх рядів.

5

Не важко грудям, хоч важка
 Земля на них лягла,
І черв безбоязно повзе
 Вздовж мертвого чола.

6

Чи тим він жив і меч носив,
 Щоб в час нічної мли
Пустельні на його курган
 Зліталися орли?

7

Хоч спів по рідній стороні
 Про нього вже бринить,
Та спів є спів, а не життя!
 Останнім сном він спить.

1830

БАЖАННЯ

Чому я не ворон, не птах степовий,
Що майнув наді мною, прудкий?
Чому я у небі не можу ширять
І саму лише волю плекать?

На захід, на захід поплинув би я,
Де цвітуть моїх предків поля,
Де в замку пустельнім, в туманах гірських
Тліють кості занедбані їх.

На давній стіні — там їх щит гербовий,
Там заржавлений меч їх стальний...
Я став би літати над мечем, над щитом,
Обмахнув би я порох крилом,

Шотландської арфи торкнув би струну
І збудив би в склепінні луну;
Збудивши її, тільки б сам наслухав,
Як під дахом той гомін вмирав.

Та що те маріння, що́ голос блягань
Проти долі твердих рокувань?!
Між мною і краєм забутих батьків
Простелилися плеса морів.

Останній нащадок по славних дідах
У чужинних марніє снігах.
Хоч тут народивсь, я тут серцем чужий...
О, чому я не птах степовий?

Розпусту годі вибачать!
Невже злочинцям щит — порфіра?
Хай дурні їх боготворять,
Хай забринить їм інша ліра,
А ти спинись, бо ти — співець,
Бо золотий — не твій вінець!

Вигнанням у краї чужі
Хвалися скрізь, як днем свободи!
Високим поривом душі
Ти обдарований з природи;
Ти бачив зло і перед злом
Ти гордим не схиливсь чолом.

Співав про волю ти, коли
Тиран гримів, грозили страти;
Свідомий вічної хулі,
Готовий і життя віддати,
Співав ти,— й серед цих країв
Один є, хто збагнув твій спів.

1831

Коли я кину рідні ниви,
І в півдня сонячні гаї
Візьму свій смуток бунтівливий
І сни оманливі мої,
І люди чорною ганьбою
Мого життя окриють дні,
Перед бездушною юрбою
Чи будеш захистом мені?
О, будь! Час юності згадавши,
Обмови жертву пожалій,
Клянися, радість щоб назавше
Не вмерла в пам'яті моїй;
Щоб мовив я в землі вигнання:
Є серце, де я все зберіг!
В пошані там моє страждання
І світ зчорнить його не міг.

1831

АНГЕЛ

По небу опівночі ангел летів,
І тихо лунав його спів.
І місяць, і хмари, й зірки золоті
Вслухалися в звуки святі.

Співав про блаженство він духів ясних
У райських садах осяйних.
Про бога-творця він співав, і хвала
Його щиросерда була.

Він душу невинну, леліючи, ніс
Для світу печалі і сліз;
І звук його пісні в душі молодій
Зостався без слів, та живий.

І мучилась довго на світі вона,
Від дивної мрії сумна,
І звуків небес не могли ні на мить
Йї співи земні замінить.

1831

СТАНСИ

Душу давить днів журба — омана,
Хочу жить в кривавій боротьбі.
Там, можливо, битись перестане
Серце щире, віддане тобі.

Ні, я в тебе не прошу любові,
Хай тебе жага не попелить,
Хочу смерть побачить, хочу крові,
Щоб огонь в душі своїй залить.

Хай впаду, як воїн в браннім полі,
Без плачу людського, в забутті,
Та не буду я, хоч мимоволі,
Тягарем нікому у житті.

Юних літ високі сподівання
Доля обірве без вороття,
Як без сліз, без мук, без нарікання
Я пірну в солодке небуття.

Так, але ж як серце не забуде
Сну любові у смертельнім сні,
І якщо присуджено повсюди
Образ твій в собі носить мені;

І якщо в країні раювання,
Серед потойбічного житла,
Ран тяжких, що завдало кохання,
Вигоїти й вічність не здола,—

О, поглянь привітно в час розлуки
Ти на того, хто, відрікшись мрій,
Не боїться ні людей, ні муки,
За вітчизну гордо йде на бій.

Хто в таємному зачаруванні
Поглядом красу твою ловив,
Викликав сторонніх співчування
І твоїй усмішці так радів.

ЧАША ЖИТТЯ

1

П'ємо ми з келиха буття
З закритими очима,
Змочивши вінця за життя
Украй слізьми своїми.

2

Та як настане смертний час,
Пов'язка геть спадає,
І все, що чарувало нас,
З пов'язкою зникає,—

3

Тоді ми бачим, що пуста
Була злотиста чаша,
Що в ній — лиш мрії жагота,
І що вона — не наша!

1831

НЕБО І ЗОРІ

Чисте вечірнєє небо,
Ясні далекії зорі,
Ясні, мов щастя дитини;
О! Чом не можу я навіть подумать:
Зорі, ви ясні, мов щастя моє!

Чим нещасливий ти? —
Люди питають.
Тим нещасливий я,
Добрії люди, що зорі і небо —
Зорі і небо! — а я лиш людина!..

Тут одне одному
Люди всі заздять;
Я ж, не як люди,—
Заздрю я тільки цим зорям прекрасним,
Тільки їх місце зайняти б хотів.

1831

Люблю я пасма синіх гір,
Коли з-за них в незмірну шир,
Неначе метеор ясний,
Спливає місяць золотий,
Владар найкращих дум співця,
Найкращий перл того вінця,
Що небо чисте горде ним,
Як цар земний — вінцем своїм
Іще палає сонця жар,
Освітлюючи ребра хмар,
І місяцеві відступить
Усе не хоче він блакить:
Та скоро захід погаса...
Панує місяця краса.
Хмарок прозорчаста імла
Чоло йому оповила,—
Оце і вся його чалма,
Убору ж іншого нема.

Хто не стрічав ночей таких
В степах чи серед гір стрімких?
Раз у такій голубизні
Я мчавсь на бистрому коні
В просторі радісних долин,
Як вітер, вільний і один.

Туманний місяць і мене,
Й коня мого, і все земне
Сріблястим блиском обсипав:
Я чув, як кінь мій трепетав,
Як пружним скоком від землі
Він одривався в свіжій млі;
І я в чудеснім забутті
Всі рухи сковував свої,
І з ним себе хотів я злити,
Щоб ще прудкіше нам летіть;
І довго линув так мій кінь...
Та глянув я у далечінь:
Все так же місяць там сіяв.
Мені, здалось, він дорікав
Холодним поглядом ясным,
Що чоловік з конем своїм
Обладу мовчазних степів
У нього відібрать хотів!

Я хочу жити! хочу суму,
Коханню й радощам на зло;
Вони мою ступили думу
І надто згладили чоло.
Пора, пора, глузливий світе,
Прогнать байдужості туман;
Як без страждань поету жити?
І що без бурі океан?
Він хоче жить ціною муки,
Тривожних і тяжких годин,
Він сам купує неба звуки,
Не хоче щастя даром він.

1832

Поцілунками я позначав
Щасну путь життьову свою,
Та від щастя я стомлений став,
І нікого тепер не люблю.

Я сльозами колись позначав
Буйну путь життьову мою,
Та тоді я любив і бажав...
І нікого тепер не люблю!

І я днів своїх лік утеряв,
І крила спокою ловлю:—
Як би серце своє я їм дав!
Як би вічність їм кинув мою!

1832

Ні, я не Байрон, інший я
Обранець, людям ще не знаний,
Як він, мандрівець, світом гнаний,
Та руська лиш душа моя.
Раніш почав, скінчу зарані,
Я встигну мало що зробить;
В душі моїй, як в океані,
Надій розбитих скарб лежить.
Хто може, океане, в шумі
Твої пізнати тайни? Хто
Юрбі мої розкаже думи?
Лиш я — чи бог — або ніхто!

1832

ДВА ВЕЛЕТНІ

В шапці з золота ясного
Руський велетень старий
Велетня чекав нового,
Що здаля ішов на бій.

За лісами, за полями
Чуть було про нього всім;
І помірялись мечами
Хоч би раз хотілось їм.

І війною вийшов сміло
Тритижневий молодець,
І захопився знахабніло
Він рукою за вінець.

Та з усмішкою в двобої
Руський витязь відсіч дав:
Той, хитнувши головою,
Тільки охнув — і упав!

І упав він в дальнім морі,
Де граніт німий лежить,
Де лиш буря на просторі
Над безоднею шумить.

1832

* * *

Вона не гордою красою
Чарує жвавих, молодих,
Вона не водить за собою
Юрбу закоханців німих.
І стан її — не стан богині,
І груди, як хвиля, не встає,
Ніхто її, немов святині,
Склонившись, не визнає;
Але хода її мінлива,
Усмішка, риси і слова —
Неначе пісня чарівлива,
Краса і проста, і жива,
І голос душу всю проймає,
Мов світлих днів найкраща мить,
І серце любить і страждає,
Немов соромиться любить.

1832

СОНЕТ

Я пам'яттю живу і мріями старими:
Видінь минулого переді мною рій,
І поміж них усіх далекий образ твій,
Як місяць уночі між хмарами важкими.

Страждаю раз у раз в обладі я твоїй:
Чаклунським усміхом, магічними очима
Мій дух мов путами окутий сталевими.
Та марно я терплю. Самотність — уділ мій.

Ти не гордуєш, ні! — палким моїм коханням,
Та раз у раз чужа томлінням і благанням;
Так з мarmуру кумир на березі морським

Стоїть,— край ніг йому солоня хвиля грає,
А він, у божестві затоплений своїм;
Не слухає її, хоча й не відтручає.

1832

ПАРУС

Біліє парус одинокий
В морськiм туманi голубiм...
По що пливе вiн в свiт широкий?
Що кинув вiн в краю своiм?

Вирують хвилi, вiтер грає,
I щогла хилиться струнка...
Дарма! — вiн щастя не шукає
I не вiд щастя утiка!

Пiд ним яснi струмки лазурi,
Над ним промiння виграє,—
А вiн, бентежний, просить бурi,
Немов у бурях спокiй є!

1832

СОНЦЕ

Яке ж зимове сонце гарне,
Коли, прорвавши хмар сувій,
Воно на білий сніг примарно
Кидає промінь кволий свій.

Отак твій образ, діво мила,
Для мене сяє вдалині,—
Але чи є у ньому сила,
Щоб душу оживить мені?

1832

РУСАЛКА

1

Русалка у плесі пливла голубім,
Вся у місячнім сяйві яснім;
І старалась вона доплеснуть до зірок
Сріблопінної хвилі струмок.

2

І шумлива ріка коливала хмарки,
Що відбилися у водах ріки;
Співала русалка — і звук її слів
Долітав до крутих берегів.

3

Співала русалка: «У мене на дні
Виблискують світлі огні;
Там рибок гуляє юрба золота,
Кришталеві там сяють міста.

4

І там, на подушці з яскравих пісків,
Під тінню густих комишів,
Спить витязь, ревнивих укоханець хвиль,
Спить витязь, не знати відкіль...

5

Розчісують кучерів шовк золотий
Ми любим у пільмі нічній;
І в чоло, і в уста в полудневий ми час
Цілували красуня не раз.

6

Та марні цілунки русалок палких,
Він холодний буває до них;
Він спить,— і, схилившись на перса мені,
Він не дише, не шепче у сні».

7

Так пісню русалка, у пору нічну,
Вела таємниче-сумну.
Шумлива ріка коливала хмарки,
Що відбилися у водах ріки.

1836

ДО АЛЬБОМА⁵

(З Байрона)

Як вабить темна домовина
Мандрівця в самоті німій,
Так ця бліда сторінка тлінна
Хай спинить мплий погляд твій.

І якщо ти, на схилі днів,
Узриш поета з цих рядків
І вчуєш, як тебе кохав він,
То збай, що він своє оджив,
Що серце тут своє сховав він.

1836

ЄВРЕЙСЬКА МЕЛОДІЯ⁶

(З Байрона)

Смутна моя душа. Мерщій, співець, мерщій!

Аж ось я арфу маю:

Нехай персти твої перебіжать по ній

І збудять в струнах звуки раю.

І коли ще не всі мої надії — прах,

Вони з грудей моїх озвуться,

І коли крапля сліз в застиглих є очах,

Вони розтануть і проллються.

Твій диким буде спів? Нехай! — Як мій вінець,

Гноблять мене веселі звуки!

Тож я кажу тобі: я хочу сліз, співець,

А чи порвуться груди з муки.

Згодовувало їх страждання і відчай,

Каралися вони, безмовні;

І грізна мить прийшла — тепер вони украй

Смертельної трутизни повні.

1836

СМЕРТЬ ПОЕТА

Погиб поет, невільник честі,
Замовк, омовлений, навік.
Жадобу мсти не в силі знести —
Під кулею чолом поник.
Дрібних образ, ганьби й пригніту —
Не витерпів! Устав один
Супроти вищого він світу —
Один устав!.. І вбитий він.
Убитий... Що тепер ридання,
І зайвий хор похвал пустих,
І жалюгідні виправдання?
Кінець приречений — настиг!
А чи не ви ж то спершу гнали
Його сміливий, вільний дар
І для забави роздували
Цей, чуть зажеврілий, пожар?
Ну, що ж, радійте... Мсті огнєнній
Він протистати сил не мав;
Погас, мов світоч, дивний геній;
Вінок божественний зав'яв.

Байдужий вбивця не схитнеться;
Нема рятунку: звів курка.
Порожнє серце рівно б'ється,
З пістолем не здригне рука...

Чи ж диво!.. З далини чужої
До нас, як сотні втікачів,
На влови щастя і чинів
Прибивсь він, примха долі злої.

Глумивсь він, дерзко зневажав
Наш звичай, честь і гордість праву;
Не пощадив він нашу славу,
Не хтів збагнуть в цю мить криваву —
На кого руку підіймав!..

І впав поет — вже дань могили! —
Як той співець незнаний, але милий,
Здобича ревнощів глухих,
Що смерть прийняв, як він, з нещадних рук
лихих—
Оспіваний з таким безмір'ям сили!

Чому від мирних втіх і друзів простодушних
До лав завидників він уступив — задушних
Для серця вільного і вогняних чуттів?
Чому він руку дав наклепникам зрадливим?
Чом ласкам і словам повірив їх брехливим —
Він, що людей з дитинства зрозумів?..

Зняли вінок вони — й співця вінцем терновим,
Повитим лаврами, увінчано було;
Та сховані шипи — до крові
Безсмертне зранили чоло;
Так отруїв йому життя останні хвили

Підступним шепотом обмовник-лиходій —
І він у смерть поніс жадання мсти безсилі
І тайну гіркоту обманутих надій.

Замовкли співи чудотворні,
Повік вони не зазвучать;
Лежить в труні, тісній і чорній,
І на устах його печать.

А ви, лихі нащадки знаті —
Гучною підлістю уславлених батьків,
П'ятою рабською що топчете, пихаті,
Уламки скривджених фортуною родів!
Ви, жадним натовпом посталі коло трона,
Ви, Слави, Генія і Вільності кати!
Сховались ви під захистом закона,
Суд перед вами й правда — все тремти!
Та єсть, єсть божий суд, розпусників підлото!
Єсть грізний судія: він жде!
Його не купите на злото,
Він знає все вперед — і всюди вас найде!
Даремно вам тоді злословити й дурити:
Ні, це вам не pomoже знов.
І кров'ю чорною своєю вам не змити
Поета праведную кров!

1837

БОРОДИНО

«Скажи-но, дядю, таж недаром
Москва, спустошена пожаром,
Залишена була?

Були ж там бойові події,
Зазнав француз там веремії.
Недаром же по всій Росії —
Бородіну хвала!»

— А так! Були в наш час рубаки,
Не те, що нинішні вояки —
Богатирі, не ви!

Погана їм припала доля:
Лиш деякі вернули з поля...
Не будь на те господня воля,
Не віддали б Москви!

Ми довго мовчки відступали.
Було досадно, бою ждали.

Бурчали старики:
«Це що ж! на зимові квартири?
Невже ж не сміють командири
Чужі пошматувать мундири
Об росіян штики!»

І от стаєм в розлогім полі:
Є розгулятись де на волі!

Поставили редут.
Чатуймо чуйно: не дрімати!..
Лиш ранок освітив гармати
І лісу синюваті шати —
Французи тут як тут!

В жерло заряд забив я туго,
Подумав: пригощу ж я друга!
Чекай-но, брат мусью:
Ти не хитруй, ставай до бою;
Уже ж ми згрудимся стіною!
Обстоїмо ж ми головою
Батьківщину свою.

В рушничну стрілянину встряли;
А толк який? два дні втеряли.
На третій, звісна річ,
Усюди тільки й чути речі:
«Пора добутись до картечі!»
І от на поле колотнечі
Упала темна ніч.

Я край лафета ліг заснути.
Було аж до світанку чути,
Як веселивсь француз.
Мовчав у нас бівак відкритий:
Хто чистив ківер, ввесь побитий,
Хто штик гострив — бурчав, сердитий,
Кусав навислий вус...

Як тільки ж небо зчервоніло —
Усе навкруг загомонило,
 За строем блиснув стрій.
Полковник наш родився хватом;
Слуга царю, отець солдатам...
Та жалко: скошений булатом,
 Він спить в землі сирій.

Він мовив, блиснувши очами:
«Братки! Чи ж не Москва за нами?
 Умрімо ж за Москву,
Як наші кривні помирали!»
 І ми померти обіцяли,
І Бородінську не зламали
 Присягу бойову!

Ну ж був деньок! Крізь дим летючий
Французи рушили, мов тучі,
 І всі на наш редут.
Улани з пишними значками,
Драгуни з кінськими хвостами,
Всі промайнули перед нами,
 Всі побували тут.

Таких боїв не знати нині!
Знамена маяли, мов тіні,
 В диму огонь мигтів,
Дзвенів булат, картеч вищала,
Колоть рука вже не долала;

І падать ядрам заважала
Гора кривавих тіл.

В той день дізнався ворог клятий,
Що значить руський бій завзятий,
Наш рукопашний бій!..
Земля тряслась — мов наші груди,
Змішались в купу коні, люди;
І залпи, й гуркіт звідусюди —
Злились у рев грізний...

Вже й смеркло. Кожен був готовий
На ранок бій почати новий,
Щоб ворога провчить...
Та тут забили в барабани —
І відступили бусурмани!
Тоді лічить ми стали рани,
Товаришів лічить...

Це так, були в наш час солдати,
Могутні, браві, що й казати:
Богатирі — не ви.
Погана їх спіткала доля:
Лиш деякі вернули з поля...
Коли б на те не божа воля,
Не віддали б Москви!

ГІЛКА ПАЛЕСТИНИ

Повідай, гілко Палестини,
Де ти росла, де ти цвіла,
Яких горбів або долини
Колись окрасою була?

Чи коло світлих вод Йордана
Тебе промінням схід плекав,
Чи вітер серед гір Лівана
Тебе сердито колихав?

А чи молитву промовляли,
Співали пісню давнини,
Коли твої листи сплітали
Соліма вбогого сини?

А чи жива та пальма нині?
Чи під своєї шапки тінь
Вона й тепер серед пустині
Мандрівця манить в гарячінь?

Чи то в розлуді безвідрадно
Вона зів'яла, як і ти,
І дольній прах лягає жадно
На зжовклі, висухлі листи...

Скажи: побожною рукою
Хто в край оцей тебе заніс?
Тужив він часто над тобою?
Несеш ти слід пекучих сліз?

Чи в божій раті кращий воїн
Він з безтурботним був чолом,
Як ти, небес ясних достоїн
Перед людьми і божеством?..

Всяк час бережена незримо,
Ти перед образом святим
Стоїш, о віть Єрусалима,
Незмінно вірним вартовим.

Прозора сутінь, блиск лампади,
Священний символ — хрест, кіот...
Круг тебе повне все відради
Й не чути подиху негод.

В'ЯЗЕНЬ

Одчиніть мені в'язницю,
Подаруйте сяйво дня,
Чорнооку чарівницю,
Чорногривого коня!
Я красуню молодую
Спершу палко поцілую,
Потім скочу на коня,
В степ подамся навмання.
Та тюрма моя висока,
Двері з засувом важким;
І далеко чорноока
В пишнім теремі своїм.
Добрий кінь в зеленім полі
Без узди, по вільній волі,
Мчить, басує сам-один,
Тільки вітер навздогін...
Самота — нема розради;
Стіни голі, вогкий діл,
Промінь тьмяної лампади
Помира в кутку без сил.
Тільки чути: за стіною
Звучно-мірною ходою
В тиші тупає нічний
Мовчазливий вартовий.

1837

СУСІД

Хто б ти не був, сумтний сусіде мій,
Люблю тебе, як друга юних мрій,
Товаришу мій у в'язниці,
Хоч долі вирок нас і розлучив,
Тепер — камінним муром розділив,
Надалі — млою таємниці.

Як сяєво вечірньої зорі,
Рум'яно догоряючи вгорі,
Привіт мені свій посилає:
І, спершись на рушницю, вартовий,
Спогадуючи вік свій молодий,
У мріях, стоячи, дрімає:

Тоді чолом припавши до стіни,
Я слухаю, як, ніби з далини,
Пісні твої об камінь б'ються.
Про що вони? — не знаю, тільки мук
В них відголос, і вряд по звуку звук,
Мов сльози, тихо ллються, ллються.

І давніх літ надії та любов
У серці в мене оживають знов,

І думи, ніби птиці, в'ються,
І палить пристрасть віддихи грудей,
І кров кипить — і сльози із очей,
Як звуки ті, все ллються, ллються.

Коли хвилюється злотоколоса нива,
І свіжий ліс шумить під леготом дзвінким,
І стигне у саду малинобарвна слива
Між листям тінявим, зеленим і тугим;

Коли в росі, подібній до намиста,
В рум'яні вечори чи в ранки осяйні
Із-під куща конвалія пашиста
Привітно уклоняється мені;

Коли струмок бринить в зеленій чащі яру
І, думці даючи щасливих дар хвилин,
Слова шепоче, виповнені чару,
Про мирний край, де народився він,—

Тоді смиряється в душі моїй тривога,
Тоді розходяться всі зморшки на чолі,
І щастя можу я збагнути на землі,
І в небесах я бачу бога!

1837

Ми розійшлись, та образ твій
На грудях я своїх таю;
Мов тінь бліда найкращих мрій,
Він душу радує мою.

І відданий новим чуттям,
Я розлюбить не міг, повір:
Так храм покинутий — все храм,
Все бог — повалений кумир.

1837

Ніхто слова мої не вчує... я один.
Зачервонілося по всьому небокраю,
На захід хмари йдуть... Палає мій камін
Із тріском. Я сиджу, про майбуття гадаю.
І пропливає днів моїх юрба.
Одноманітних днів,— від того і журба,
І я, збентежений, між них дарма шукаю
День хоч один, який відзначила б судьба.

1837

Голос почую твій
Чистий і лагідний,—
Мов пташка в клітці,
Серце підстрибує;

Очі ясні твої
Я стріну замислені,—
Душа їм назустріч
Із грудей проситься.

І якось весело,
І хочеться плакати,
І так на шию б я
До тебе й кинувся.

1837

Як небо, зір твій променистий —
Емалева блакить;
Як поцілунок, голос чистий
І тане, і тремтить.

Єдиний звук твоєї мови,
Єдиний погляд твій,
І я віддать за те готовий
Кинджал грузинський мій.

І він порою любо грає,
Привабливо дзвенить;
На дзвін його душа палає,
І в серці кров кипить.

Але мені навек остигли
Війна і гук боїв,
Як я почув твій голос милий
І погляд твій зустрів.

Минуле — сумно пригадати,
В майбутнє — з острахом дивлюсь,
Мов той засуджений до страти,
Самотньо згинути боюсь.
Чи вісник щастя зазоріє,
Життя призначення відкриє,
Мету і пристрастей, і мрій,
Повіда, що хотілось богу,
Чом гірко перетяв дорогу
Надіям в юності моїй!

Землі віддав я дань — відплату
Любові, мрій, добра і зла,
Мені б нове життя почати.
Мовчу і жду... Пора прийшла...
Я брата в світі не залишу;
І холодом, і тьмою дише
Душа, стомившись від життя;
Мов плід, що внав завчасно долі,
Вона зів'яла в бурях долі,
Убита снекою буття!

1837

Не хочу я, щоб світ цей знав
Життя мого таємну повість;
Як я любив, за що страждав,—
Тому суддя лиш бог та совість!..

Звітує серце тільки їм,
До них моління і благання,
Хай буду скараний я тим,
Хто винайшов мої страждання;

Душі високої дрібні
Людські докори не печалять,
Хай з моря хвилі б'ють шумні —
Гранітний бескид не повалять;

Його чоло поміж хмарин,
Він — двох стихій смутний сусіда,
Крім грому й бур, нікому він
Своєї думи не повіда.

1837

На північ їдучи далеку
Із теплих та чужих сторін,
Кавказу вартовий, Казбеку,
Тобі складаю я поклін.

Вповиті білою чалмою
Чоло і вид старечий твій,
І не торкне твого спокою
Людини гордий неспокій.

Та серця тихого моління
Хай скелі віднесуть твої
До ніг алли, у край проміння,
Де грають зоряні рої.

Хай прохолоду день постеле,
Молю, на жовтий пил доріг,
Щоб я у спаленій пустелі
На камені спочити міг.

Молю, щоб буря не сніткала
У гromі й бойовім огні
В тісних ущелинах Дар'яла
Мене на змученім коні.

Та єсть іще одне бажання!
Душа тремтить... Як оповім?
Що, коли я за дні вигнання
Забутий у краю своїм?

Чи стріпу там тісні обійми?
Колишній чи знайду привіт?
І як братерство давнє прийме
Товариша забутих літ?

Чи вже серед могил холодних
Я наступлю на кості тих
Палких, веселих, благородних,
Що мій ділили юний сміх?

О, коли так! — мерщій снігами,
Казбеку, замети, молю,—
І порох мандрівний світами
Розвій без серця і жалю.

1837

КИНДЖАЛ

Люблю тебе, ясний кинджале мій,
Холодний друже мій булатний.
Задумливий грузин кував тебе на бій,
Черкес тебе гострив на подвиг ратний.

Тебе мені рука лілейна піднесла
В знак пам'яті в хвилину розставання,
І вперше по тобі не кров терпка текла,
Але ясна сльоза — цей самоцвіт страждання.

І чорні очі вмить, спинившись на мені,
Тоді такі смутні й таємні стали;
Мов сталь твоя на трепетнім огні,
То враз тьмяніли, то блищали.

Супутник мій ти скрізь, кохання дар німий,
І має мандрівник із тебе приклад брати;
Так, не змінюся я, і буду я твердий,
Як ти, як ти, залізний брате!

1838

ДУМА

Печально я дивлюсь на наше покоління!
Порожнє жде його чи темне майбуття.
Під темним тягарем зневіри й розуміння
Без дії віддвіте його життя.
Багаті ми ще тільки із колиски
Спізнілим розумом і вадами батьків.
І томить нас життя, немов кайданів стиски,
Немов бенкет у ворогів.
До зла й добра ганебно ми байдужі,
Ми рано в'янемо, не знавши боротьби,
Перед погрозами — мов малюки недужі,
І перед владою — затуркані раби.
Так бідний овоч, завчасу дозрілий,
Ні ока, ні смаку не тішачи у нас,
Між квітами висить, чужак осиротілий,
І час їх розцвіту — його падіння час!

В безплідній мудрості ми розум засушили,
Ганебно криючи від друзів і братів
Надії молоді і благородні сили,
Що глум зневіри холодом побив.
Лише торкнувшись до чаші насолоди,
Її ми в юності вже розлили,
І, щастя боячись, немов тяжкої шкоди,
Його найкращий сік ми геть спили.

Ні сні поезії, ані мистецтва мрії
Солодким захватом не палять серця нам,
І рештка почуттів у грудях марно тліє,
Мов скарб занедбаний, мов запустілий храм.
Ми й ненавидимо, і любим випадково,
Без жертв марнуючи і гнів свій, і любов,
І холод у душі панує в нас зимовий.
Коли вогнем палає кров.
І предків нам нудні утіхи та забави,
Дитяча і скупа дрібна розпуста їх,
І до труни йдемо без щастя ми і слави,
Безсилий затаївши сміх.

В пустелю забуття похмурою юрбою
Пройдем по світу ми без шуму і сліда,
Не кинувши вікам ні думки осяйної,
Ні генієм зігрітого труда.
І прах наш, з вироком судді й громадянина,
Нащадок оганьбить презирством без кінця,
Скорботним насміхом ошуканого сина
Із марнотратника-отця.

ПОЕТ

Ясніє мій кинджал в оздобі золотій,
Холодна і несхибна криця,
І криє гарт його нещадний, бойовий,
Старого сходу таємницю.

Він верховинцеві товариш вірний був,
І, не питаючи заплати,
В боях йому не раз поваги роздобув,
Скривавивши ворожі шати.

Забаві він годив, немов слухняний раб,
На глум — дзвонив грізним докором,
Оздоба дорога в той час йому була б
Ганебним і чудним убором.

Господар ліг в бою, його ж на трупі взяв
Козак із Терської станиці,
І потім довго він занедбаний лежав
Серед непотрібу в крамниці.

І нині без піхов, побитих у війні,
Героя приятель незрадний
Повис як забавка у мене на стіні,
Знеславлений і безпорадний.

І нині вже ніхто в досвідчених руках
Не оберта його пестливо,
І напису на нім з побожністю в очах
Не перечитує горливо.

Поете! Чи не так за нашої доби,
Забувши údіл свій високий,
Всю міць свою зміняв ти на земні скарби,
Все те, що мав у давні роки.

Бувало, на луну речей твоїх палких
Вставали вояки голінні,
Твій вірш — то келих був на учтах гомінких,
Кадило — в храмовім склепінні.

І, мов господній дух, наказ юрбі німії
Шугав, могутній і розлогий,
Як горожанський дзвін на башті вічовій
У дні напасті й перемоги.

Та надокучив нам суворий твій язик,
Нас тішить золота омана:
Наш вік, старіючи, немов красуня, звик
Ховати зморшки під рум'яна.

Пророк осміяний, чи ти постанеш знов?
Чи, нерішучий і тверезий,
Не вирвеш марного із золотих піхов
Свого заржавленого леза?

[ПРИСВЯТА ДО ПОЕМИ «ДЕМОН»]

Тобі, Кавказе, царю гір земних,
Я віддаю оці недбалі рими,
Благослови їх як дітей своїх
І отини верхами сніговими.
Від юних літ я до узгір твоїх
Прикутий долі путами міцними.
На півночі, в землі, тобі чужій,
Я серцем твій, я скрізь і завжди твій.

Колись мене, дитиною малою,
Твої стежки до верховин вели,
Всякчас повитих млистою чалмою,
Як голови прислужників алли;
Там вітер вольний ходить самотою,
Там ночувать злітаються орли,
До них і я стремів свій лет примарний,
Я з ними був, їх приятель надхмарний.

Багато відтоді минуло літ,
І знов прийшов я у твої міжгір'я,
І, як колись дитині, твій привіт
Ласкавий був, і в темні дні зневір'я

Вигнанцеві відкрився інший світ:
Забулось лихо, надійшло примир'я.

І от, серед полуночних снігів,
Тобі мій спомин і тобі мій спів.

НЕ ВІР СОБІ

Que nous font après tout les vulgaires abois
De tout ces charlatans, qui donnent de la voix,
Les marchands de pathos et les faiseurs d'emphase
Et tous les baladins qui dansent sur la phrase?

*A. Barbier**

Не вір, не вір собі, поете молодий,
Натхнення бійся, як недуги...
Це — хвора маячня в душі твоїй палкій,
Буяння мислі без потуги.
То не дари небес: то кров твоя кипить,
То надмір сили життьової...
Себе в виру турбот наважся спопелить,
Розлий отруєні напої!

Чи трапиться тобі у заповітну мить
Знайти в душі, давно безмовній,
Те чисте джерело, що б'ється і шумить
У простоті солодкій, повній,—
Не дослухай його, не вір ти звукам тим,
Нехай летять вони, забуті:
Рядком розміреним і словом крижаним
Ти не розкриєш нам їх суті.

* Яке діло нам, зрештою, до грубої гавкотні всіх отих галасливих шарлатанів, торговців пафосом і виготовлювачів напушистих слів, і всіх паяців, що танцюють на фразі! *О. Барб'є (франц.)*.

Чи туга зарида в душевній глибині,
Чи пристрасть зашумить грозою,—
Ти до людей не йди на грища їх гучні
З шаленицею запальною.
Не принижай себе. Соромся торгувать
То гнівом, то слухняним сумом
І гній душевних ран гордливо виставлять
На дивування недоумам.

Навіщо знати нам, чи ти страждав, чи ні?
І що твої нам хвилювання,
Що давніх, юних літ надії навісні
І розуму гіркі визнання?
Поглянь: святкуючи, юрба людська іде
Своїми звичними шляхами;
Турботи і сліда не вгледити ти ніде,
Очей, затьмарених сльозами.

А ти подумай лиш: чи є в них хоч один,
Тяжким ударом не підтятий,
Хто не дійшов із них завчасно до сивин
Без злочину чи без утрати?
Повір: для них смішний твій плач і жар в
очах,
Твій спів з докором монотонним,
Мов трагик той, актор з рум'янцем на щоках,
Що потряса мечем картонним.

ТРИ ПАЛЬМИ

Східний переказ

В піщаних степах аравійських колись
Три пальми високі й стрункі розрослись.
Між них джерело із-під ґрунту скупого
Текло, ніби хвиля із срібла дзвінкого,
Бережене тінню зелених листків
Від лютого сонця й летючих пісків.

Так рік непомітно минув не один;
Та жоден мандрівник з далеких сторін
Жаркими грудьми не схилявся до вологи
Уста відсвіжити, засмаглі з дороги,
І стали вже сохнуть у спеці тяжкій
І листя розкішне, й потік голосний.

І стали три пальми до бога волать:
«Навіщо зросли ми? Щоб тут зав'ядать?
Даремно в пустелі росли і цвіли ми,
Під сонцем пекучим, нікому не зримі,
Ні разу не втішивши погляд людський...
Неправий, о небо, твій вирок святий!»

І тільки замовкли — в просторі яснім
Пісок закрутився стовпом золотим,
Дзвінків залунали незладжені звуки,
Пістрявою грою замаяли в'юки,

З'явилися верблюди. Хитались вони
В грузькому піску, як у морі човни.

Моталися в них між зибучих горбів
Мережані поли похідних шатрів;
Їх руки смагляві щораз підіймали,
І чорнії очі відтіль виглядали,
І, стан нахиливши вперед свій стрункий,
Коня гарячив бедуїн молодий.

І кінь вороний його ставма ставав
І барсом пораненим раптом стрибав;
І білого одягу складки красиві
Спадали фари́су на плечі рухливі;
І з криком, і з свистом він мчав по піску,
Свій спис підкидав і ловив на скаку.

Із шумом підходить до пальм караван,
Веселий в їх тіні розкинувся стан.
Наповнилися глеки дзвонисті водою;
Киваючи гордо гостям головою,
Їх пальми вітають, як друзів своїх,
І радий струмок, папуваючи їх.

Та тільки-но присмерк на землю упав,
Сокири по кореню гук залунав,
І впали століть вихованці високі!
Одежу з них діти зірвали жорстокі,
Порубано потім тіла їх ставні
І палено довго на хижім вогні.

Коли ж на світанку розвіявсь туман,
У путь свою далі пішов караван,
І попіл zostався в пустелі безводній,
Де вчора дерева цвіли благородні,
І сонце спалило останній їх прах,
І вітер розніс його в жовтих степах.

І пині все дике й порожнє кругом,
Не шепчеться листя з шумливим струмком:
Даремно в пророка він тіні благає,
Його лиш гарячий пісок засипає,
Та коршак чубатий в безлюдді німім
Клює свою здобич криваву над ним.

МОЛИТВА

Коли стомлюсь од битви я,
Знеможусь в боротьбі,
Звертаюся з молитвою
До неба я в журбі.

Душа мов має крилами,
Весняно розцвіта,
Сповняє серце силами
Мені молитва та.

Печаль гірка розвіється,
Думки спливуть ясні,
І плачеться, і мріється,
І легко так мені...

1839

ДАРИ ТЕРЕКУ

Терек виє в злобі хмуриї
Між бескеттів кам'яних,
Плач його — мов голос бурі,
Ринуть бризки сліз дрібних.
Та міняється лукаво
У степах він мимохіть
І, всміхаючись ласкаво,
Морю Каспію дзюрчить:

«Розступись, дідусю сивий,
Місце дай моїм валам!
Поголюв я, бунтівливий,
Супокою прагну й сам!
При Казбеку верховині
Я від хмар життя узнав,
І перечити людині
Цілий вік би я бажав.
Зруйнував Дар'ял я рідний
Для твоїх синів-орлів
І приніс, як дар їм гідний,
Безліч сірих валунів».

Та, схилившись на берег,
Каспій стих, немовби спить,
І ласкаво знову Терек
В ухо сивому дзюрчить:

«В мене є тобі гостинець,
Ще й гостинець он який!
З поля битви кабардинець,
Кабардинець молодий.
Він у панцирі чудовім,
В налокітниках стальних,
Що святим з корана словом
Сяє золото на них.
Він нахмурив чорні брови,
А на вусах, як рубін,
Непокірливої крові
Вогняний запікся плин:
В оці щирім затаївся
Благородний отчий гнів;
На потилиці завився
Чуб, як звичай повелів».

Та, схилившись на берег,
Каспій древній все мовчить;
І в тривозі буйний Терек
Знов закрадливо шумить:

«Слухай, діду: дар безцінний!
Більш нема таких дарів!
Я до цього дня й години
Від усіх його таїв.
Труп козачки молодої
Я примчу, лише поклич,
З ясно-русою косою

З блідо-смаглим шовком пліч,
У журбі лице туманне,
Ніжний погляд тихо спить,
Кров з малесенької рани
Перса білі червонить,
По красуні молодиці
Не вдається в сум тяжкий
Лиш один у всій станиці
Козаченько гребенський.
Осідлав він вороного
І між гір, в нічнім бою,
На кинджал чеченця злого
Зложить голову свою».

Замовчав — і над водою
Мов лілея розцвіла:
То з розмитою косою
Біла втоплена сплила.

І в могутнім пориванні
Звівся Каспій, як колись,
І вологою жадання
Сині очі пойнялись.

Він устав у повній силі,
Звеселивши береги,
І прийняв пабіглі хвилі
З грізним рокотом жаги.

ПАМ'ЯТІ О. І. ОДОЄВСЬКОГО

1

Я знав його; ми мандрували з ним
У горах сходу, тугою вигнання
Ділившись дружньо; та у рідний дім
Вернувся я, і час поневіряння,
Призначений недолею, пробіг;
А він ясної не діждався хвилі,
Під військовим наметом у знесиллі,
Підточений недугою, поліг,
Пішов від нас і виплекать не встиг
Ще не дозрілих творчих поривань,
Гірких жалів і марних нарікань.

2

Він народивсь для них, для тих надій
Поезії і щастя. Та бентежний
З одінь дитячих вирвався як стій
І кинув серце в океан безмежний —
І світ не зглянувсь, бог не врятував...
Але ніколи в життьовому труді —
Серед людей і в степовім безлюдді —
Він добрих почувань не утрачав;
Дитячий сміх його не покидав,
Сердечна мова, гра очей блакитна
І в гідність людську віра непохитна.

Самотен стих палкого серця бій...
 Хай спокій буде з ним, мій любий Сашо,
 Під укриттям важким, в землі чужій
 Хай тихо спить воно, як приязнь наша,
 Похована у пам'яті моїй.
 Ти вмер спокійно, без жалю і суму,
 Як і багато хто. Таємну думу
 Застигле укривало ще чоло,
 Як вії сном довічним сповило,
 І що сказав ти на смертельнім ложі,
 Ніхто із нас повідати не зможе.

Що то було? Привіт товаришам
 Чи до вітчизни скорбне накликання,
 Нестерпний жаль за молодим життям
 Чи просто зойк останнього страждання —
 Хто скаже нам?! Твоїх останніх слів
 Глибока мисль, хоч повна безнадії,
 Згубилася. Думки твої, і дії,
 І наміри розтали без сліда,
 Немовби хмар осінніх череда:
 Заблисне враз на сонці — і зникає...
 Куди вона і звідки? — Хто питає?..

І знаку в небесах нема по ній,
Як по дитячій тузі гарячковій,
Як по буянню заповідних мрій,
Не звирених ні дружбі, ні любові.
Не все одно? Хай забуває світ
Життя твоє чуже і випадкове.
Нащо тобі терни його обмови
І похвали його даремний цвіт?
Ти не служив йому... З юнацьких літ
Ти ухилився пут його лукавих:
Любив ти моря шум, імлу степів ласкавих.

Та вищерблений верх гірських кряжів...
І край твоєї темної могили
Усе, чим тішивсь ти і що любив,
Так незрівнянно доля сполучила:
Синіє степ, і сніговим хребтом
Кавказ його німоту обіймає,
Над морем він, схилившись, дрімає,
Мов велетень над дорогим щитом,
І гомін хвиль мандрівних наслухає;
А море Чорнеє шумить, не замовкає.

Перше січня

Як часто в натовпі, в безладній метушні,
Як на моїх очах, немовби у півсні,
 Під гук музики безупинний,
Під шепіт навісний заучених речей
Рябіють постаті набридливі людей —
 Пристойні і тупі личини;

Як дотикаються холодних рук моїх
Недбало й сміливо вродливиць городських
 Віддавна нетремтячі руки,—
В кружінні зграйному на око я тону,
А сам викохую я мрію осяйну
 І чую літ минулих звуки.

А як забудуся хоч на коротку мить,
Щезає все кругом: душа моя летить,
 Мов птах, із хатньої темниці...
І я уже дитя, і бачу в сні моїм
Місця укохані: високий панський дім,
 Сад і занедбані теплиці.

Травою, куширем поріс широкий став,
А по той бік село, і над ланами встав
 Туман, туман, де скинеш оком.

В алею входжу я; крізь деревá горить
Вечірня заграва, і жовтий лист шумить
Під боязким і тихим кроком.

А туга налягла на душу вже мою,
Про неї мислю я, і мрію, і люблю,
Люблю її, моє маріння,
З очима ясними, мов огнева́ блакить,
З рожевим усміхом, мов усміх верховіть
У сяйві першого проміння.

Держави дивної всесильний володар,
Я довго так сидів — і не минув той чар:
Я ще живу в моїй омані
Під бурями жаги та сумнівів-борінь,
Як свіжий острівець між водяних пустинь
У неогляднім океані.

Коли ж прокинусь я і видиво ясне
Під гамір натовпу розвіється й майне,
Непрошене і незбагнўте,
Як хочеться мені стлумити радість їм
І в очі кинути їм віршем сталевім,
Гірким від жовчі і отрути.

І скучно, і сумно, і нікому руку подать
В годину нестерпної скрути...
Бажання!.. Навіщо даремно і вічно бажать?..
А роки минають, і їх не вернути!

Любить... Та кого ж бо?.. На час лиш — кохати
дарма,

Кохання ж навик — неможливе.

У себе заглянеш — минулого й сліду нема:
Усе там — і радість, і мука — зрадливе...

Що пристрасть? Солодку недугу розвієш умом,
Як примху, нічого не варту...

Життя ж, як подивишся оком холодним
кругом,—

Це витвір пустого, безглузлого жарту...

КОЗАЧА КОЛИСКОВА ПІСНЯ

Спи, мій хлопчику прекрасний,
Баїньки-баю.

У колиску місяць ясний
Дивиться твою.

Я співаю проти ночі
Пісеньку свою;

Ти ж дрімай, закривши очі,
Баїньки-баю.

Серед скель дзюркоче Терек,
Плеще темний вал;

Злий чечен повзе на берег,
Точить свій кинджал;

Татко твій — боєць надійний,
Сміливий в бою:

Спи, малятко, будь спокійний,
Баїньки-баю.

Прийде час, і сам спізнаєш,
Що таке війна;

Зброю ти собі придбаєш,
Станеш в стремена.

Вишию сідло похідне,
Шовком опов'ю...

Спи, моє дитятко рідне,
Баїньки-баю.

Козаком ти станеш з виду,
Бравим на війні.
Проводжать тебе я вийду,—
Ти махнеш мені...
Скільки сліз гірких, мій сину,
Я в ту ніч проллю!..
Спи, мала моя дитино,
Баїньки-баю!

Стану тяжко я журитись,
По тобі тужить,
Стану цілий день молитись,
Ночі — ворожить.
Стану думать, що сумуєш
Ти в чужім краю...
Спи ж, поки турбот не чуєш,
Баїньки-баю.

Дам тобі я на дорогу
Образок святий:
Став його, молившись богу,
Любий сину мій.
Згадуй в битві повсякчасно
Матінку свою...
Спи, мій хлопчику прекрасний,
Баїньки-баю.

СУСІДКА

Не діждатись мені, мабуть, волі,
Дні тюремні спливають поволі,
До вікна — дотягнися зумій,
За дверима стоїть вартовий.

Я помер би давно вже в цій клітці,
Та спасибі гарненькій сусідці!..
Ми прокинулись світ не зоря,
Я кивнўв їй сьогодні здаля.

Нас незлучно здружила неволя,
Познайомила спільна недоля,
Поріднило бажання одно
Та у ґратах подвійних вікно.

До вікна лиш підсяду я зранку,
Задивлюсь на далеку фіранку,
Як навпроти віконечко: брязь!
І фіранка уже піднялась.

Як на мене вона подивилась!
Головою на ручку схилилась,
А хустина смугаста мала
Мов од вітру з плеча попливла.

Та бліді її груді дівочі,
І туманить сльоза її очі,
Чей в'ялить її думка моя,
Хоче волі вона, як і я.

Не сумуй, моя мила сусідко...
Забажай — і одчиниться клітка,
І, мов птиці, удвох відціля
Подамось ми на вільні поля.

Ти у батька ключі мені вкрадеш
Та сторожу за пляшку посадиш,
А вже з тим, що на дверях, і сам
Собі раду, не бійся, я дам.

Вибирай тільки нічку темнішу,
Влий для батька чарчину хмільнішу
Та хустину, щоб знати мені,
Ту, смугасту, повісь на вікні.

(М. О. ЩЕРБАТОВІЙ) ⁷

На пута суворі,
На гомін привабливий бала
 Степи неозорі
України вона проміняла.

Та півдня палкого
Собі залишила приміту
 Серед крижаного,
Серед невблаганного світу.

Як ночі України
У сяєві зір таємничих,
 Доховують тайни
Слова її уст чарівничих.

Як обрії сині,
Очей її полиск і сяння;
 Як вітер пустині,
Жагуче її милування.

І стиглістю сливи
Рожеве обличчя зоріє;
 І сонце пестливе
У кучерях їй золотіє.

І молячись щиро
За прикладом рідного краю,
Незайману віру
У серці дитячим плекає.

Як люд її рідний,
Не жде від чужинця опори;
Безмовно і гідно
Терпить і зпущання, і горе.

На погляд зухвалий
Не займеться враз потаємно;
Звикає помалу,
Зате й не розлюбить даремно.

ПОЛОНЕНИЙ РИЦАР

Мовчки сиджу під віконцем темниці,
Видно за ґратами небо безкрає,
Гляну — ширяють по обширу птиці,
Сором гіркий мені серце стискає.

Я не проказую грішні молитви,
Дівчину люблю не згадую співом.
Бачу лиш меч та уславлені битви,
Панцир мій, вкритий узором примхливим.

В панцир камінний я нині закутий,
Чорний шолом не порушити навіть,
Щит — найгострішим мечем не протнути,
Кінь мій біжить, і ніхто ним не править.

Час бистролетний — мій огир незмінний,
Куте забрало — це ґрати бійниці,
Панцир камінний — високії стіни,
Щит мій — чавунні ворота в'язниці.

Мчися ж, мій часе, у безмір шалено,
Душно в броні кам'яній мені стало!
Смерть, як приїдем, підтрима стремено:
Злізу і скину з обличчя забрало.

1840

ЖУРНАЛІСТ, ЧИТАЧ І ПИСЬМЕННИК

Les poètes ressemblent aux
ours, qui se nourrissent en
sucant leur patte.

*Inédit**

Кімната письменника, опущені штори. Він сидить у великому кріслі перед каміном: читач із сигарою стоїть спиною до каміна. Журналіст увиходить.

Ж у р н а л і с т

Я радий, що недужі ви.
У світській метушні й завії
Високо вилітають мрії
З поетової голови.
Мінливі бачивши картини,
В дрібницях марних і пустих,
Як жертва загалу, він гине.
Коли йому серед утіх
Обмислить ясно твір дозрілий?
Зате яка ж то благодать,
Як небо здумає послать
Йому ув'язнення, вигнання
Або й хворобу зтяжну:
Породить самоти страждання
Враз пісню ніжну й голосну!

* Поети подібні до ведмедів, які годуються, ссучи собі лапу. Невидане (франц.).

Для нього муки — насолода,
Коли барвисто так горять...
— Ну що ви пишете? Спитать
Дозвольте?

П и с ь м е н н и к

Нічого

Ж у р н а л і с т

Шкода!

П и с ь м е н н и к

Про що писаті? Південь, схід —
Ви скрізь їх описи знайдете:
Юрбу картали всі поети,
Сім'ю хвалили, як і слід.
Душею в небеса злітали,
Мольби таємні посилали
укоханій красі,—
І страшно остогидли всі.

Ч и т а ч

Я в цьому одностудець щирій!
Хоч би от ваш журнал, сказать,—
Таж можна руки поламать! —
Папір отой, по-перше, сірий!
Хоч, припустімо, й чистий він,
Та страшно все ж без рукавичок!..

А тих недоглядів, дрібничок!
А вірші — марний передзвін,
Слова без думки й почування,
Краси і змісту — ні сліда;
Даруйте ще й таке визнання:
Буває й з римами біда!
У прозі? Всяк переклада!
Коли ж, буває, й попадуться
Там повісті на рідний лад,
То так і знай: з Москви сміються,
З дрібних чиновників підряд.
Кого ці автори малюють?
Де отакі розмови чують?
А може, це й траплялось їм —
Та нецікаво ж це нічим!
Коли ж бо на Русі широкій,
Шумиху змівши всю пусту,
Знайде в нас мова простоту
І голос пристрасті високий?

Ж у р н а л і с т

І я так само говорю,
Як ви, з обуренням без краю.
Російські вірші я читаю,
Загляньте в критику мою.

Ч и т а ч

Читав я. Смішки газетярські
Про шриффт, про помилки друкарські,

Та злива натяків дрібна
На те, чого ніхто не зна.
Хоч би кого воно смішило!
Панове! В критиці такій
Не з жовцю змішане чорнило,
Лише з патьоками помий!

Ж у р н а л і с т

Що ж, і для присуду такого
Підстав є доспть, це ясне.
Я б рад не лаятись, їй-богу,
Коли б не лаяно мене!
Хіба жалю у вас немає?
І нижче ж коло нас чита!
Не кожне вухо ображає
Різкого слова гострота!
Пристойність, добрий смак — умовні,
А всі ж дають нам гроші повні!
Повірте: долею нести
Нам дано не легкі вериги,
Ось — прочитати мусиш ти
Всі ті дурниці, всі ті книги,
А нащо-бо? — Щоб вам сказать,
Що не потрібно їх читать!

Ч и т а ч

Зате яке ж то раювання,
Як спочиває голова,
Коли і свіжа, і нова

Вам річ потрапить до читання!
Та от, для прикладу візьмім,
Мій приятель: усе є в нього,
Єднає з розумом ясним
Він і співецький дар від бога.

Журналіст

Усе це так.— Та лихо в чім?
Не до писань панам оцим!

Письменник

Про що писати? Є хвилини,
Коли турбота в серці гниє,
Натхнення розцвітає в нім;
Коли і серце, й розум повні,
І рими в силі невимовній,
Обравши непомильну путь,
Одна за одною пливуть.
Прекрасне золоте світило
В душі щасливій виплива,
На думи радісно і сміло,
Як перли, нижуться слова.
Тоді в майбутнього безодні
Поет з надією зорить,
І світ у мрії благородній
Навколо сяє і блищить.
Та ці чудні свої писання
На самоті читає він —
І їх жбурляє без вагання,

Щоб розпалити свій камінь
Невже чуття оті безплідні,
Ті пориви дитячих літ
Мистецтво вдовольнити гідні?
Їх осміє, забуде світ...

Бувають і скорботні ночі:
Без сну горять і плачуть очі,
І серце біль німій стиска:
Холодна, тремтячи, рука
Жарку подушку обіймає,
Волосся острах підіймає;
Безумний, хоробливий крик
Клекоче в грудях — і язик
Палає у вогні нестями
Давно забутими словами;
Давно забута краса
В колишнім сяйві вироста,
У променистім ореолі:
В очах любов, в устах обман —
І віриш знов їм мимоволі,
І радісно тривожать болі
Хтозна-коли зарослих ран...
Тоді пишу. Диктує совість,
Пером сердитий водить ум:
Так родиться знадлива повість
Негласних діл і темних дум;
Розпусти зимнії картини,
Омани молодечих днів.

Що згинули серед пучини
Непереможних почуттів,
У битвах тайних та злостивих,
Між ошуканок чарівних,
У чорних сумнівах брехливих,
В брехливих radoщах ясних.
Суддя незнаний, випадковий,
Зриваю сміло я покров,
Що криють сором і порок,
Словами грізного докору,
Як гніву сповнений пророк,
Але гірких цих сторінок
Непідготованому зору
Я не наважусь показати...
Про що ж накажете писати?

Навіщо б мав я із юрбою
У марний перекир ставати?
Щоб дати привід клеветою
Пророчий голос мій назвати?
Щоб сон збентежити дитині
Рядком спокусливим своїм
Та серця безумом палким?
О ні! злочинно власне око
Я мрією не засліплю,
І за таку ціну жорстоку
У вас я слави не куплю!

ЛЕТЮЧИЙ КОРАБЕЛЬ

(З Цедліца) ⁸

По синіх валах океану,
Лиш зорі зійдуть в небесах,
Летить корабель одинокий,
Летить він на всіх парусах.

Там щогли не гнуться високі,
І флюгери втихли на пих,
І в люках націлено жерла
Чавунних гармат мовчазних.

Не чути на нім капітана,
Не видно матросів на нім;
Та що йому скелі й мілини,
Що буря для нього і грім!

Є острів на тім океані —
Граніт в самотині хмурній;
На острові тім є могила,
Лежить імператор у ній.

Лежить він без почестей бранних,
Над ним лиш піски й валуни,
І недруги камінь поклали,
Щоб встати не міг він з труни.

І в час його скорбної смерті,
Як ніч новорічна проб'є,
До берега тихо, до взір'я,
Один корабель пристає.

З могили встає імператор,
Прокинувшись зо сну для мук;
На нім капелюх троєкутний
І сірий походний сюртук.

Він схрещує руки могучі,
В очах затаївши печаль,
Іде, до стерна він сідає
І швидко відчалює вдаль.

Він лине у Францію милу,
Де кинув свій трон у бою,
Де кинув єдиного сина
І гвардію славу свою.

Лиш землю кохану угледить
В імлі за нічним рубежем,—
Ізнов його серце тріпоче
І очі палають вогнем.

На берег ступає широко,
І, ставши між скель кам'яних,
Соратників голосно кличе,
І маршалів кличе своїх.

Та сплять вусачі-гренадери,
Де Ельби звивається слід,
Під снігом холодним Росії,
В гарячих пісках пірамід.

І маршали кличів не чують;
Одні полягли у бою,
А інші насміли продати
По-зрадницьки шпагу свою.

І, тупнувши в землю ногою,
По березі він мовчазнім
Ходою невпинною ходить
І голосом кличе гучним.

Він кличе коханого сина,
Надію в зрадливій сідьбі;
Йому обіцяє півсвіту,
А Францію тільки собі.

Та в розквіті юної сили
Погас його царствений син,
І довго, в чеканні на нього,
Стоїть імператор один,—

Стоїть він і тяжко зітхає
Всю ніч, аж до ранніх зірок,
І капають сльози пекучі
З очей на холодний пісок.

І знов за стерно він береться
На дивнім своїм кораблі,
Рукою махнувши, рушає
Назад у холодній імлі.

1840

ПОДЯКА

За все, за все тобі я вельми вдячний:
За муки злі таємних почуттів,
За плач гіркий, цілунок необачний,
За друзів сміх і помсту ворогів,
За пал душі, розгублений в пустині,
За все, чим я ошуканий в житті...
Зроби лиш так, щоб я тобі віднині
Ще дякував недовго в цім бутті.

1840

ІЗ ГЕТЕ ⁹

Ген на верховини
Темна ніч лягла;
Лагідні долини
Вкрила свіжа мла;
Не курять дороги,
Листя не тремтить...
Зможеш від тривоги
Скоро й ти спочить!

1840

ДИТИНІ

Весь повен спогадів про юності горіння,
Таємних радощів таємного тремтіння,
Усе дивлюсь, дитя, я на красу твою...
О, якби знало ти, як я тебе люблю!
Не може юний сміх мене не хвилювати,
І кудрі золоті, і бистрі оченята,
І голосок дзвінкий! — Чи правда? Всюди чуть:
На неї схожий ти... Минулось, не вернуть!
Змінили як її ці роки нещасливі,
У серці образ той лиш мрії незрадливі
Ще бережуть: це полум'я ясне
Її очей... А ти, чи любиш ти мене?
Чи, може, ніжність ця непрошена дратує?
Як оченята ці так часто я цілую,
Боюсь ланити я сльозами обпекти...
Дивись, не говори ані про мене ти,
Ні про печаль мою... Чи гнів, чи хвилювання
Дитяче викличе у ній оповідання...

Мені ж усе скажи. Коли в вечірній млі
З ясною думою на схиленім чолі
Дитячі молитви тобі вона шептала,
І в знак хреста тобі персти твої складала,
І ти знайомі всі та рідні імена
Повторював услід,— скажи, тебе вона

Чи ні за кого більш молитись не навчала?
Можливо, бліднучи, ледь чутно вимовляла
Імення, про яке забув ти, любий мій...
Не згадуй більш його! Що ймення? Звук пустий!
Хай буде тайною для тебе марне слово!
Але якщо колись від неї випадково
Почуєш ти його,— дитячі дні весни
Згадай, і це ім'я, дитя, не прокляни!

Без вас у мене слів доволі,
При вас — я слухать хочу вас;
Ви глянули — і мимоволі
Ніяковію в той же час.
Що вдієш? Дотепу меткого
Для вас не винайти мені...
Це речі все були б смішні,
Коли б не стільки в них сумного...

1840

ХМАРИ

Хмарки небесні, одвіку мандровані!
Синню вогнистою, ниттю перлистою
Ви, як і я, на вигнання роковані,
Линете з любої півночі млистої.

Що ж бо вас гонить? Чи долі призначення?
Заздрість таємна? Злоба неприхована?
Може, за злочин нема вам пробачення?
Може, від друзів вам зрада вготована?

Ні, ви з полями розстались безплідними,
Пристрастей ви і страждання не знаєте;
Вічно холодними, вічно свободними
Ви без вітчизни по небу блукаєте.

1840

ДО ПОРТРЕТА ¹¹

Як бджілка яскрава — й жива,
Неначе хлоп'я кучеряве;
Звучать найпростіші слова
В устах її щиро й ласкаво.

Привабить хіба що на час:
Кайдани їй зносити тяжко,—
Чи змійкою випорсне враз,
Чи пурхне і зникне, як пташка.

З бажання їй легко змінить
На радість задуму і горе.
В очах її — неба блакить,
Душа її темна, як море.

То правдою все в ній пашить,
То вдавана риса в ній кожна.
Не можна її зрозуміть,
Зате й не любити не можна.

1840

ЗАПОВІТ

Віч-на-віч, брате, я б хотів
З тобою говорить:
На світі, кажуть, мало днів
Мені лишилось жить.
Додому скоро йти тобі:
Гляди ж... Та що там! Далебі,
На цілім світі, друже,
За мене всім байдуже.

Коли б спитав тебе хто-будь...
Ну, хто б не запитав,
Скажи, що я навиліт в грудь
Поранений упав;
Що вмер не при своїй порі,
Що кепські наші лікарі
Й що батьківському краю
Уклін я посилаю.

Навряд чи ти моїх батьків
Ще знайдеш між живих...
Повір, що справді б не хотів
Я засмутити їх.
Та коли хто й живий з рідні,
Скажи, що лінь писать мені,

Що я з полком в поході
Й мене чекати годі.
Сусідка є у них одна...
Не знати як давно
Було те все... Мене вона
Забула... Все одно
Ти розкажи всю правду їй,
Нікчемне серце не жалій;
Поплаче для годиться —
Йй сльози, що водиця!

1840

ВИПРАВДАННЯ

Коли гірку свою дорогу
Твій друг покине в смертну мить
І замість імені гучного
Неславу між людей лишить.

І буде спать в могилі темній
Те серце, де кипіла кров,
Де в боротьбі, такій даремній,
За щастя билася любов.

Коли чоло перед юрбою
Безмовно схилиш ти, дитя,
І стане чорною ганьбою
Твоє безгрішне почуття,—

Того, хто пристрастю й пороком
Затьмарив твій дитячий рай,
Молю: докором ти жорстоким
Його в той час не спогадай.

Почувши суд юрби лукавий,
Скажи, що судить інший нас
І що прощать священне право
Купила ти в страждання час.

1841

ВІТЧИЗНА

Люблю вітчизну я, та дивною любов'ю!
Не подола її розсудок мій.
Ні слава, що здобута кров'ю,
Ні гордий вірою своєю супокій,
Ані перекази таємні старовинні
Не будять у мені відради марень нині.

Та я люблю — що за любов така? —
Її степів задумливе мовчання,
Її лісів безмежних коливання,
Розливи рік її, мов хвиля та морська...
Люблю на возі мчать я битими шляхами
І, тіні поглядом проймаючи нічні,
Спочинку прагнучи, стрічати над полями
Далекі, трепетні сумних осель огні.

Люблю димок на стернях сивий,
Ночівлю валки у степу
І на горбі рудім край ниви
Беріз біліючих юрбу.
Весь повний дивної відради,
Я бачу тік серед левад,
Солом'яну покрівлю хати
І різьблених віконниць ряд.
І в свято, вечором росистим,

До сну дивитись я б хотів
На танці з гупанням і свистом
Під гомін п'яних мужиків.

1841

На півночі дикій стоїть в самотині
На голій вершині сосна,
І тихо дримає, і снігом сипучим,
Як ризою, вкрита вона.
І мариться їй, що в далекій пустині,
Де сонце встає золоте,
Одна і сумна на камінні горючій,
Красуючись, пальма росте.

1841

БЕСКЕТ

Золота хмаринка ночувала
На плечі беккету кам'яного,
Вранці знову рушила в дорогу,
У блакиті весело заграла;

Та лишився вогкий слід донині
В зморшках у старого. Садинок
Він стоїть, задумався глибоко
І тихенько плаче він в пустині.

1841

1

Ні, не тебе так палко я люблю,
Ні, не мені краси твоєї чари;
Люблю в тобі я давніх днів примари
І молодість загублену мою.

2

Коли часом, неначе на зорю,
Дивлюсь на тебе, сповнений любові,
Таємну я тоді веду розмову,
Та не з твоїм я серцем говорю...

3

Я мов дивлюсь крізь пам'яті вікно
В твоїх очей розширені зіниці,
І з них мені цвітуть ясні зірниці
Її очей, що згаснули давно.

1841

СОН

В жар полудня, в долині Дагестана,
У грудях з кулею лежав незрушний я;
Курилася іще глибока рана,
По краплі кров точилася моя.

Лежав один я на піску долини,
І прискалки юрилися при мені...
Палило сонце жовті верховини
Й пекло мене — та спав я в мертвім сні.

І снівсь мені осяяний вогнями
Бенкет вечірній в рідній стороні:
Між вквітчаними юними жінками
Там приділяли згадку і мені.

Та до веселих жартів не впадала,
Там сидячи, задумливо одна,
І в журний сон душа її зринала,
Бог знає чим стривожена й смутна.

І снилась їй долина Дагестана;
Знайомий труп в долині тій лежав;
Димилась в грудях в нього чорна рана,
І кров лилась, і струмінь застигав...

1841

Прощай, невмивана Росіє,
Країно пана і раба,
Де скрізь мундир ще блакитніє
І мовчки хилиться юрба!

Ачей Кавказу грань висока
Менеховає від башей,
Від всевидючого їх ока,
Від всеслухачих їх ушей.

1841

Sie liebten sich beide, doch keiner
Wollt' es dem andern gestehen¹².

*Heine**

Кохались вони так довго, і палко, і ніжно,
Носили в серцях сум і жагу дивовижну.
Освідчень і стріч, як ті вороги, уникали,
І словом пустим та холодним вони розмовляли.
Розстались безмовно, горді в стражданні собою,
І любий образ у сні лише бачити стали.
І смерть прийшла: і зустрілись вони за труною...
Та в світі новім одне одного не впізнали.

1841

* Вони кохали одне одного, але ніхто з них не бажав освідчитися. *Гейне (нім.)*.

СПІР

Якось раз перед юрбою
Співплемінних гір
У Казбека з Шат-горою *
Був великий спір.
«Стережись! Чатуй віднині,—
Каже сивий Шат,—
Підкорився ти людині
Недаремно, брат!
Задимлять її оселі
По виступах гір;
І в глибокі твої скелі
Гримне стук сокир.
Миць залізної лопати
В камінь вріже путь:
Мідь і злото добувати
Люди тут почнуть.
Вже проходять каравани
Через ті вали,
Де лиш плавали тумани
Та царі — орли.
Люди хитрі! Хоч і трудно
Класти перший слід,—
Стережись! багатолюдний
І могутній Схід!»

* Шат — Эльбрус. (Прим. Лермонтова).

— Не боюсь того я Сходу,—
Тут Казбек одрік,—
Сном глибоким сплять народи
Там дев'ятий вік,
Подивись: в тіні чинари
Шум солодких вин
На узорчасті шальвари
Сонний лле грузин;
Схилений в диму кальяна
На м'який диван,
Біля срібного фонтана
Марить Тегеран;
Ген, навкіл Єрусалима,
Спалені поля,
Нерухома, мовчазлива,
Нежива земля;
Далі, вік без прохолоди.
Миє жовтий Ніл
Кам'яні гарячі сходи
Царствених могил;
Бедуїн забув про війни
Для рясних шатрів
І співає, супокійний,
Про діла батьків.
Все, що бачу тут, відроду
Спить, не ворухне...
Ні, не кволим людям Сходу
Підкорить мене!

«Не хвалися так зарані! —
Каже сивий Шат,—
Глянь, на Півночі в тумані
Щось там видно, брат!»

Звістку цю Казбек могутній
З острахом почув,
І в тумани каламутні
Поглядом сягнув.
Аж здригнувсь від хвилювання,
Повний чорних дум,
Бачить дивне коливання,
Чує дзвін і шум.
Від Уралу до Дунаю,
Славної ріки,
Коливаються і сяють
Грозові полки.
Майорять білі султани,
Як в степу ковил.
Мчать драгуни і улани,
Клуботиться пил.
Ряд за рядом батальйони
Бойові ідуть,
Прапори несуть колони,
Барабани б'ють.
Батарей мідним строем
Мчаться і гримлять,
І гноти, мов перед боєм,
Високо димлять.

Поколихує плечима
Мудрий, бойовий,
Їх веде, грозить очима
Генерал старий.
Йдуть і йдуть полки могуті,—
Не близький похід! —
Важко, повагом, мов тучі,
З Півночі на Схід.

І Казбек від дум тривожних
Ще хмурніший став:
Не злічив полків ворожих —
Марно рахував...
Він оглянув, повен суму,
Плем'я гір своїх,
Шапку * аж до брів насунув
І навік затих.

1841

* Горці називають шапкою хмари, які весь час лежать на вершині Казбеку. (Прим. Лермонтова).

ТАМАРА

В глибокій тіщині Дар'яла,
Де ристься Терек в імлі,
На скелі там вежа стояла,
Чорніла на чорному тлі.

В тій вежі високій і темній
Цариця Тамара жила:
Прекрасна, мов ангел надземний,
Мов демон, підступна і зла.

Щодня крізь туман опівночі
Там огник блищав золотий,
Впадав він мандрівнику в очі,
Манив на спочинок нічний.

І чуть було голос Тамари,
Він весь був бажання й жага,
Всеволодні були в нього чари,
Була таємнича снага.

На голос манливої пері
Йшов воїн, купець і пастух:
Йому відчинялися двері,
Стрічав його хмурий євнух.

В пуховій постелі там білій,
В парчі та у перлах, вона
Чекала на гостя. Шипіли
Дві пінисті чари вина.

Сплітались розпалені руки,
Несила рознятись устам.
І дивні вчувалися звуки
Всю ніч, не стихаючи там.

Немовби північної хвилі
Там сто юнаків запальних
З жінками зійшлись на весіллі,
На тризні поховань гучних.

Та тільки ранкове світання
Гірський осявало простір,
Раптово і тьма, і мовчання
З'являлись у вежу між гір.

Лиш Терек в тіснині Дар'яла
Гримів, аж здригалася мла,
І хвиля на хвилю злітала,
І хвиля за хвилею йшла;

І з плачем загублене тіло
В далекий несли вони край;
Тоді ж у вікні щось біліло,
І чуть було звідти: прощай!

Таке було ніжне прощання
Так солодко голос звучав,
Немовби утіхи кохання
І зустріч нову обіцяв.

1841

З дубової гілки зірвався листочок незнаний
І в степ покотився, суворими бурями гнаний,
Засох і зів'яв він від холоду, спеки і горя
І от докотивсь наостанку до Чорного моря.

Край Чорного моря чинара розкидала віти,
І вітер літає до неї в гіллі гомоніти;
На вітті зеленому райські гойдаються птиці,
Співають пісень їй про славу морської цариці.

І кволий мандрівець до кореня їй припадає,
З глибокою тугою захисту молить-благає
І каже їй так: «Я дубовий листочок нещасний,
В суворому краї дозрів та й опав я дочасно.

Давно я світами без цілі блуджу самотою,
Засох я від спеки, зів'яв я без сну й супокою;
Укрий подорожнього в шату свою смарагдову,
За те не одну я повім тобі повість чудову».

«На що ти мені? — молода йому мовить чинара,—
Ти жовтий, зів'ялий і листю моєму не пара.
Ти світу набачивсь? Та що ті казки та билиці?
Мені надокучили співи і райської птиці.

Іди собі далі, мандрівче, тебе я не знаю,
Я в пестошах сонця, для нього живу й
процвітаю,
І віття своє підіймаю у небо просторе,
А корінь мій миє студеною хвилею море».

1841

1

На дорогу йду я в самотині;
Крем'яна в тумані путь блищить;
Тихо. Бога слухає пустиня,
І зоря з зорею гомонить.

2

Небеса прекрасні та безкраї!
Спить земля в промінні голубім...
Чом же серце з болю завмирає?
Жду чого? Жалію я за чим?

3

Мрією не тішусь я пустою,
Днів не жаль, що більш не розцвітуть;
Я жадаю волі та спокою!
Я б хотів забутись і заснуть! —

4

Та не тим холодним сном могили...
Я б навек заснути так хотів,
Щоб живі дрімали в серці сили,
Щоб у грудях віддих тріпотів.

Щоб крізь ніч, крізь день ясний для мене
Про кохання ніжний спів лунав,
Наді мною темний дуб зелений
Щоб схилився й листям розмовляв.

1841

МОРСЬКА ЦАРІВНА

В морі царевич купає коня,
Чує: «Я ждала цього тебе дня!»

Пирхає кінь, ці почувши слова,
Бризкає, плеще і вдаль відплива.

Чує царевич: «Я царська дочка!
Ніч у нас буде, як схочеш, палка!»

От забіліла рука із води,
Ловить за шовк золотої узди.

Юна з'явилась по тім голова,
В косу морська заплелася трава.

Очі блакитні жагою горять,
Бризки на шиї, як перли, тремтять.

Мислить царевич: «А! Ось ти яка!»
Косу хапає ловецька рука.

Держить рука, безутомна їй пружна,—
Плаче і молить, благає вона.

Витязь до берега сміло пливе,
Друзів своїх закликає й зове!

«Сходьтєся, браття, вояцька сім'я!
Гляньтє, як здобич тріпочє моя!

Чом же ви стали, німуючи, там?
Вроду таку вперше бачити вам?»

Та оглянувся царевич — і враз
Погляд щасливий у нього погас.

Бачить він раптом потвору морську,
Дивну й химерну, на мокрім піску;

Хвіст, як гадючий, у неї блищить,
І завмирає, і страшно тремтить;

Піпа струмками збігає з чола,
Очі смертельна отінює мла.

Руки хапають пісок і кушир,
Шепчуть уста незбагнений докір...

Їде царевич, а сум навздогін...
Царську дочку пам'ятатимє він!

З-під тасмничої, холодної півмаски
Твій голос я ловив, як у щасливім сні,
Привітно сяяли очиці, повні ласки,
Уста з лукавістю всміхалися мені.

Крізь дим серпанку я побачив мимовільно
Дівочого лица і шийки білизну.
Щасливий! Бачив я і локон своєвільний,
Що хвилю кіс покинув запашну.

І я ствердив тоді в палкій своїй уяві
Із тих легких ознак укоханку мою
І риси чарівні та очі ті ласкаві
Ношу в душі своїй, лелію і люблю.

І серцю віриться, що лагідну ту мову
Ще за дитячих літ, давно я чув колись,
І шепче хтось мені, що зійдемоь ми знову
Так ніжно й приязно, як ми тоді зійшлись.

1841

ДОГОВІР

Юрба таврує хай ганьбою
Наш нерозгаданий союз,
Хай ти суворістю людською
Позбавлена сімейних уз.

Але кумирам світу злого
Я не вклоняюсь — як раби;
Як ти, не знаю я до нього
Ані любові, ні злоби.

Як ти, в веселоощах бездумних
Не відрізняю я в юрбі
Ані розумних, ні безумних,
Живу для себе і в собі.

Не ціним щастя ми земного,
Людей з нас кожен оцінив;
Себе не зрадимо — для чого?
А нас не зрадять поготів.

Спізнались ми удвох між люду,
Зійшлись, розійдемося знов.
Була без радощів любов,
Розлука без печалі буде.

1841

Не плач, не плач, моє дитя!
Не вартий він твого страждання:
Він не беріг твого чуття,
Утіхи прагнув від кохання.
А в Грузії у нас ачей
Доволі юнаків знайдеться:
Ясніший промінь їх очей
І чорний вус густіше в'ється!

Із дальніх, із чужих країн
Принесений сюди війною,
Шукав гучної слави він,—
Так що ж він міг знайти з тобою?
Він в золото тебе вбирав,
Він присягавсь тебе любити,
І пестоці він цінував,
Та сліз не міг він оцінити!

1841

ПРОРОК

Відколи вічний дав суддя
Мені всевідання пророче,
Сторінки злості й зіссуття
Скрізь увижають віщі очі.

Я скрізь любов вістити став
І правди чистої науку,
А темний люд на мене зняв
Озброєну камінням руку.

Утік із міста я, нагий,
Жалоби попелом укритий,
І от в пустелі кам'яній
Живу, господнім даром ситий.

По слову вічного, земне
Мені покірне там створіння,
І зорі слухають мене,
І сиплють радісне проміння.

Коли ж по вулицях міських
Іду поспішною ходою,
Старих я чую прикрий сміх
І слово, значене хулою:

Дивіться, діти, приклад вам —
Був гордий, розійшовся з нами,
Хотів запевнить нас, що сам
Говорить бог його устами.

Дивіться ж, діти, онде він:
Який похилий і знебулий,
Який похмурий, як зігнули
Його зневага і проклін.

1841

ПРИМІТКИ

¹ У вірші йдеться про «Сікстинську мадонну» Рафаеля.

² «Для добровільного вигнання» — цитата Пушкіна.

³ Біограф Лермонтова П. О. Вісковатов припускав, що вірш адресовано Є. П. Сушковій (M-lle Souchkoff), пізніше Ростопчиній.

⁴ К *** — Є. Найдич у примітках до I тома «Избранных произведений в двух томах» (М.—Л., 1964) висловлює припущення, що вірш адресовано Пушкіну і що приводом до його написання був вірш Пушкіна «До вельможі» (1830), який свого часу був суворо засуджений прогресивною критикою. «Вигнання у краї чужі» — Найдич зазначає, що Лермонтов мав на увазі зіслання Пушкіна в Бессарабію і Одесу.

⁵ Переклад вірша Байрона «Lines written in an album at Malta».

⁶ Вільний переклад вірша Байрона «My soul is dark».

⁷ Вірш адресовано княгині Марії Олександрівні Щербатовій.

⁸ Ц е д л і ц І. Х.— австрійський поет-романтик.

⁹ Вільний переклад вірша Гете «Wanderers Nachtlied».

¹⁰ Вірш присвячено Олександрі Осипівні Смирновій-Россет, яка була в дружніх стосунках з Лермонтовим.

¹¹ Йдеться про портрет красуні графині Воронцової О. К.

¹² Вільний переклад вірша Гейне.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ВІРШІВ

Ангел — 44.

Бажання («Чому я не ворон, не птах степовий...») — 40.

Балада («В хатині пізньою порою...») — 36.
«Без вас у мене слів доволі...» (О. О. Смирновій) — 129.

Бескет — 138.

Бородіно — 66.

«В жар полудня, в долині Дагестана...»
(Сон) — 140.

«В хатині пізньою порою... (Балада) — 36.

Виправдання — 134.

Вітчизна — 135.

«Вона не гордою красою...» — 55.

В'язень — 72.

Гілка Палестини — 70.

«Голос почую твій...» — 78.

Дари Тереку — 97.

Два велетні — 54.

Дитині — 127.

До альбома («Як вабить темна домовина...») — 61.

До портрета («Як бджілка яскрава — й жива...») — 131.

Договір — 157.

Дума — 85.

«Душу давить днів журба — омана... (Станси) — 45.

Елегія («Котись, котись у піні й шумі...») — 29.

Єврейська мелодія — 62.

Жебрак — 33.

Журналіст, читач і письменник — 113.

«З дубової гілки зірвався листочок незна-
ний...» — 150.

«За все, за все тобі я вельми вдячний...
(Подяка) — 125.

Заповіт — 132.

«З-під таємничої, холодної півмаски...» — 156.

«І скучно, і сумно, і нікому руку подать...» — 105.

Із Гете — 126.

К*** («Розпусту годі вибачать!») — 42.

Кинджал — 84.

Козача колискова пісня — 106.

«Коли Рафаель у натхненні...» (Поет) — 27.

«Коли хвилюється злотоколоса нива...» — 75.

«Коли я кину рідні ниви...» — 43.

«Котись, котись у піні й шумі...» (Елегія) — 29.

«Кохались вони так довго, палко, ніж-
но...» — 142.

Летючий корабель — 120.

«Люблю я пасма синіх гір...» — 49.

«Ми розійшлись, та образ твій...» — 76.

«Минуле— сумно пригадати...» — 80.

Могила бійця — 38.

Молитва — 96.

Морська царівна — 154.

«На дорогу йду я в самотині...» — 152.

«На північ їдучи далеку...» — 82.

«На півночі дикій стоїть в самотині...» — 137.

«На пута суворі...» (М. О. Щербатовій) — 110.

Не вір собі — 91.

«Не плач, не плач, моє дитя!» — 158.

«Не хочу я, щоб світ цей знав...» — 81.
Небо і зорі — 48.
«Ні, не тебе так палко я люблю...» — 139.
«Ні, я не Байрон, інший я...» — 53.
«Ніхто слова мої не вчує... я один» — 77.

Пам'яті О. І. Одоевського — 100.

Парус — 57.

Пісня барда — 31.

Подяка («За все, за все тобі я вельми вдячний...») — 125.

Полонений рицар — 112.

Поет («Коли Рафаель у натхненні...») — 27.

Поет («Ясніє мій кинджал в оздобі золотій...») — 87.

«Поцілунками я позначав...» — 52.

[Присвята до поеми «Демон»] — 89.

Пророк — 159.

Пророцтво — 28.

«Прощай, невмивана Росіє...» — 141.

«Розпусту годі вибачать!» (К***) — 42.

Русалка — 59.

Смерть поета — 63.

Смирновій О. О. («Без вас у мене слів доволі...») — 129.

Сон («В жар полудня, в долині Дагестана...») — 140.

Сонет («Я пам'яттю живу і мріями старими...») — 56.

Сонце — 58.

Спір — 143.

Станси («Душу давить днів журба — оманна...») — 45.

Сусід — 73.

Сусідка — 108.

Тамара — 147.

Три пальми — 93.

Хмари — 130.

Хрест на стрімчаку — 34.

Чаша життя — 47.

«Чи пам'ятасш — ми з тобою...» — 35.

Чому — 124.

«Чому я не ворон, не птах степовий...» (Бажання) — 40.

Щербатовій М. О. («На пута суворі...») — 110.

«Я пам'яттю живу і мріями старими» (Сонет) — 56.

«Я хочу жити! хочу суму...» — 51.

«Як бджілка яскрава — й жива...» (До портрета) — 131.

«Як вабить темна домовина...» (До альбома) — 61.

«Як небо, зір твій променистий...» — 79.

«Як часто в натовпі, в безладній метушні...» — 103.

«Ясніє мій кинджал в оздобі золотій...» (Поет) — 87.

ЗМІСТ

ПОЕТ БОРОТЬБИ І ВОЛІ. <i>Вступна стаття М. Т Рильського</i>	5
ЛІРИКА	
Поет. <i>Переклад М. Рильського</i>	27
Пророцтво. <i>Переклад М. Рильського</i>	28
Елегія. <i>Переклад М. Терещенка</i>	29
Пісня барда. <i>Переклад І. Неходи</i>	31
Жебрак. <i>Переклад В. Бичка . . .</i>	33
Хрест на стрімчаку. <i>Переклад М. Зісмана</i>	34
«Чи пам'ятаєш — ми з тобою...» <i>Переклад Я. Шпорти</i>	35
Балада. <i>Переклад О. Новицького</i>	36
Могила бійця. <i>Переклад Л. Первомайського</i>	38
Бажання. <i>Переклад М. Зерова .</i>	40
К*** («Розпусту годі вибачать!») <i>Переклад М. Драй-Хмари .</i>	42
«Коли я кину рідні ниви...» <i>Переклад І. Муратова</i>	43
Ангел. <i>Переклад М. Рильського</i>	44
Станси. <i>Переклад Я. Шпорти</i>	45
Чаша життя. <i>Переклад М. Терещенка</i>	47
Небо і зорі. <i>Переклад О. Новицького .</i>	48
«Люблю я пасма синіх гір...» <i>Переклад М. Рильського .</i>	49
«Я хочу жити! хочу суму...» <i>Переклад А. Малишка . . .</i>	51
«Поцілунками я позначав...» <i>Переклад М. Терещенка</i>	52

«Ні, я не Байрон, інший я...» <i>Переклад</i> <i>М. Терещенка</i>	53
Два велетні. <i>Переклад</i> <i>М. Терещенка</i>	54
«Вона не гордою красою...» <i>Переклад</i> <i>А. Ма- лишка</i>	55
Сонет («Я пам'яттю живу і мріями стари- ми...») <i>Переклад</i> <i>М. Зерова</i>	56
Парус. <i>Переклад</i> <i>М. Терещенка</i>	57
Сонце. <i>Переклад</i> <i>Л. Первомайського</i>	58
Русалка. <i>Переклад</i> <i>М. Терещенка</i>	59
До альбома (з Байрона). <i>Переклад</i> <i>Л. Пер- вомайського</i>	61
Єврейська мелодія (з Байрона). <i>Переклад</i> <i>Л. Первомайського</i>	62
Смерть поета. <i>Переклад</i> <i>І. Цитовича</i>	63
Бородіно. <i>Переклад</i> <i>І. Цитовича</i>	66
Гілка Палестини. <i>Переклад</i> <i>М. Зісмана</i>	70
В'язень. <i>Переклад</i> <i>Л. Первомайського</i>	72
Сусід. <i>Переклад</i> <i>М. Рильського</i>	73
«Коли хвилюється злотоколосо нива...» <i>Пе- реклад</i> <i>М. Рильського</i>	75
«Ми розійшлись, та образ твій...» <i>Переклад</i> <i>М. Терещенка</i>	76
«Ніхто слова мої не вчує... я один» <i>Переклад</i> <i>В. Швеця</i>	77
«Голос почую ій...» <i>Переклад</i> <i>М. Терещенка</i>	78
«Як небо, зір твій променистий...» <i>Переклад</i> <i>М. Зерова</i>	79
«Минуле — сумно пригадати...». <i>Переклад</i> <i>І. Муратова</i>	80
«Не хочу я, щоб світ цей знав...» <i>Переклад</i> <i>І. Муратова</i>	81
«На північ їдучи далеку...» <i>Переклад</i> <i>М. Зе- рова</i>	82
Қинджал. <i>Переклад</i> <i>М. Терещенка</i>	84

Дума. Переклад М. Рильського	85
Поет. Переклад М. Зерова .	87
[Присвята до поеми «Демон»]. Переклад М. Зерова	89
Не вір собі. Переклад М. Рильського	91
Три пальми. Переклад М. Рильського	93
Молитва. Переклад В. Сосюри	96
Дари Тереку. Переклад М. Рильського .	97
Пам'яті О. І. Одоевського. Переклад М. Зе- рова	100
«Як часто в натовпі, в безладній метушні...» Переклад М. Зерова	103
«І скучно, і сумно, і нікому руку подать...» Козача колискова пісня. Переклад М. Тере- щенка	105
Сусідка. Переклад Л. Первомайського	108
(М. О. Щербатовій) Переклад М. Зерова	110
Полонений рицар. Переклад М. Пригари .	112
Журналіст, читач письменник. Переклад М. Рильського	113
Летючий корабель. Переклад А. Малишка	120
Чому. Переклад М. Терещенка	124
Подяка. Переклад М. Терещенка	125
Із Гете. Переклад Т. Масенка	126
Дитині. Переклад І. Муратова	127
О. О. Смирновій. Переклад М. Рильського	129
Хмари. Переклад М. Рильського	130
До портрета. Переклад Л. Первомайського	131
Заповіт. Переклад Л. Первомайського	132
Виправдання. Переклад М. Рильського	134
Вітчизна. Переклад М. Терещенка .	135
«На півночі дикій стоїть в самотині...» Пе- реклад М. Упеника	137
Бескет. Переклад М. Рильського	138
«Ні, не тебе так палко я люблю...» Переклад В. Сосюри	139

Сон. Переклад Л. Первомайського . . .	140
«Прощай, невмивана Росіє...» Переклад М. Драй-Хмари . . .	141
«Кохались вони так довго, . . . іжно...» Переклад В. Ткаченко . . .	142
Спир. Переклад О. Засенка . . .	143
Тамара. Переклад М. Терещенка . . .	147
«З дубової гілки зірвався листочок незна- ний...» Переклад М. Зерова . . .	150
«На дорогу йду я в самотині...» Переклад М. Рильського	152
Морська царівна. Переклад М. Рильського . . .	154
«З-під таємничої, холодної півмаски...» Пере- клад М. Рильського	156
Договір. Переклад В. Бичка	157
«Не плач, не плач, мое дитя!» Переклад М. Зерова	158
Пророк. Переклад М. Зерова	159
Примітки	161
Алфавітний покажчик	164

МИХАИЛ ЮРЬЕВИЧ ЛЕРМОНТОВ

Л и р и к а

(На українському мові)

Видавництво «ДНІПРО»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор Л. С. Малахова
Художник В. Я. Чебанік
Художній редактор Б. Л. Тулін
Технічний редактор А. П. Коробей
Коректор О. К. Бобренко

Виготовлено на Київській
книжковій фабриці «Жовтень»
Державного комітету Ради
Міністрів УРСР по пресі.
Київ, Артема, 23-а.

Здано на виробництво 15/IV 1965 р.
Підписано до друку 24/VI 1965 р.
Формат паперу 60×84¹/₃₂.
Фізичн. друк. арк. 5,375.
Умовн. друк. арк. 5,014
Обліково-видавн. арк. 4,277
Ціна 30 коп. Замовл. 128.
Тираж 5000.
Т. П. — 1965 — поз. 488.

30 коп.
K

